

UKRAINIAN
INSTITUTE
FOR THE FUTURE

2019

ТУРЕЦЬКА ВИЛКА

РОЗВИТОК ГАЗОВИХ ВІДНОСИН У ПІВДЕННОМУ ПРИЧОРНОМОР'І
ТА СХІДНОМУ СЕРЕДЗЕМНОМОР'І

UKRAINIAN
INSTITUTE
FOR THE FUTURE

Український інститут майбутнього – це незалежний аналітичний центр, який:

- прогнозує зміни та моделює можливі сценарії розвитку подій в Україні;
- надає компетентну оцінку українським подіям;
- формулює конкретні рекомендації до дій;
- пропонує ефективні рішення;
- пропонує майданчик для дискусій на актуальні теми.

Є **спільним проектом представників** українського бізнесу, політики та громадського сектору.

Заснований влітку 2016 року.

ЗМІСТ

— ПЕРЕДМОВА

03

— ТУРЕЧЧИНА

06

06 Політико-економічна характеристика стану газопостачання в Туреччині

14 Відносини з основними постачальниками газу:

14 · Політичні детермінанти відносин із основними газовими партнерами

24 · Особливості торгівлі газом Туреччини із ключовими постачальниками

— АЗЕРБАЙДЖАН

26

— ІРАН

31

— ЄГИПЕТ

38

— ІЗРАЇЛЬ, КІПР, ГРЕЦІЯ

42

— ЗАГАЛЬНА КАРТИНА ГАЗОПОСТАЧАННЯ В ТУРЕЧЧИНУ
В ПЕРСПЕКТИВІ НАЙБЛИЖЧИХ РОКІВ

50

ПЕРЕДМОВА

Розпад Радянського Союзу 1991 року став тектонічним розломом у глобальній та регіональній геополітичній ситуації. Крах біполярної системи міжнародних відносин поховав під своїми руїнами чимало старих повоєнних регіональних і субрегіональних альянсів, а на їхнє місце прийшли нові.

Поява на політичній мапі світу одразу кількох регіональних центрів сили зумовила, з одного боку, зростання конфліктогенності світової системи безпеки, а з іншого боку – вихід на арену нових гравців. Це посилює конкуренцію всередині багатьох регіонів, які вивільнилися з пастки протистояння двох глобальних блоків і могли діяти відносно самостійно, претендуючи на лідерство у власному регіоні.

Мабуть, одним із найдинамічніших таких регіонів став Близький Схід, особливо узбережжя Східного Середземномор'я. Воно має довгу й неймовірно багату історію взаємодії різних цивілізацій. Дуже часто від подій саме в цьому регіоні залежав майбутній розвиток міжнародної системи. Тут зароджувалися, співіснували та помирили десятки імперських культур – римська, візантійська, давньогрецька, фінікійська, єгипетська, карфагенська, асирійська тощо.

Східне Середземномор'я разом із Чорноморським басейном утворює один із найпотужніших світових логістичних вузлів, місце, де перетинаються збагачені десятками мов, релігій та ідеологій торговельні маршрути. І до сьогоднішнього дня значна частина світової торгівлі між Заходом і Сходом відбувається завдяки міжнародним морським артеріям у Східному Середземномор'ї, а доступ до Чорного моря відкриває додаткові ринки збуту та з'єднує Південь із Північчю.

Недарма Східне Середземномор'я та Чорне море займають одну з ключових позицій у амбітній ініціативі Китаю «Один пояс, один шлях» та в численних геоекономічних проєктах ЄС із побудови транспортних коридорів, які з'єднали б країни Північної Європи з Близьким Сходом та Африкою, а також відкрили б доступ до Індійського океану.

Сьогодні цей регіон входить до південної зони впливу Європейського Союзу, а тому займає важливе місце у його зовнішній політиці. Східне Середземномор'я (або Левантійське море) з його енергетичними ресурсами, логістикою і геостратегічною цінністю є об'єктом геополітичного протистояння кількох блоків держав – як регіональних, так і глобальних.

Приз за контроль над цим регіоном справді величезний. Хто контролює Левантійське море, той домінує на основних нафтогазових маршрутах із Близького Сходу до Європи, включаючи Суецький канал, Червоне море, узбережжя Кіпру та протоки Босфор і Дарданелли.

Актуальність цього регіону для світу різко підвищилася у зв'язку з останніми змінами в міжнародній системі та поступовим дрейфом світової політики в бік *geopolitik* – вузького егоцентричного тлумачення національних інтересів, а також унаслідок загострення боротьби за стратегічні ресурси, зокрема зі старої ресурсної бази – газ та нафту.

Порушення “монолітності” Радянського Союзу як єдиного державного утворення, яке виступало одним з основних постачальників природного газу в Європі, фактично вилилося в появу нових споживачів, постачальників та транзитерів енергоносіїв. Це загострило конкурентну боротьбу за ринки та можливості впливів одних країн (передусім постачальників) на інші – транзитерів та споживачів природного газу. В умовах загострення конкурентної боротьби окремі країни, маючи необхідну природоресурсну базу, внутрішню політичну волю та зовнішню підтримку, намагалися зміцнити свої позиції або ж перейти з категорії ресурсозалежних споживачів до нових важливих експортерів та транзитерів енергоресурсів.

Зміна економічної та політичної кон'юнктури на карті газових постачань торкнулась і України – головного транзитера газу до Європи на початку нової доби. Проте, крім найчастіше згадуваних «Північних потоків», які ставлять під загрозу майбутнє українського транзиту, не менш важливі та небезпечні процеси відбуваються південніше та східніше від України, в регіоні Східного Середземномор'я, яке все частіше згадується у стратегічних документах зовнішньої політики провідних держав світу.

Поява нових експортерів та транзитерів газу, створення нових політичних союзів цілком спроможні перекроїти карту газових поставок у регіоні, безумовно, вплинувши на політичну ситуацію та міжнародні відносини в цілому. Головні питання полягають у тому, як зміняться ці відносини в регіоні Східного Середземномор'я та в Європі в цілому, як це зачепить Україну та які існують сценарії подальшого розвитку ситуації?

REFINERY

ПОЛІТИКО- ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ГАЗОПОСТАЧАННЯ В ТУРЕЧЧИНІ

Туреччина є однією з ключових країн, піднесення якої стало найяскравішим результатом початку переформатування світової системи. В умовах становлення нового світопорядку та кризи глобального лідерства Туреччина на чолі з президентом Реджепом Таїпом Ердоганом почала шукати шляхи адаптації до мінливого міжнародного середовища, щоб виграти для себе потужні позиції в новому світовому порядку.

Адаптуватися до цих змін можна, відшукавши власну геоекономічну нішу, яку країна заповнюватиме та завдяки якій посилюватиме свій вплив на регіональному і глобальному рівнях. А це своєю чергою вимагає внесення серйозних змін у наявну політичну систему, створення нової інституційно-ідеологічної бази для мобілізації прихильників і консолідації влади, а також розвитку інфраструктури, щоб зв'язати регіони країни з урахуванням нової технологічної бази.

Отже почався довгий і складний шлях Анкари до цієї мрії – виведення Туреччини спершу у регіональні лідери, а згодом і на глобальний рівень політичних ігор через пошук власної ніші у світовій економіці. Однією з таких ніш стала газотранспортна інфраструктура. Її розвиток був неминучим, адже пов'язаний не лише з політичними бажаннями турецьких еліт, а й із цілком об'єктивними та природними тенденціями.

На тлі економічного зростання Туреччини та чисельності її населення, природно, відбувалося зростання енергоспоживання в країні (у 2,64 рази з 51,44 млн т н. е. 1990 року до 135,72 млн 2016 року). На відміну від інших енергоресурсів обсяги та частка споживання природного газу істотно зростали: в загальному первинному енергоспоживанні частка газу виросла із 2 % до 28 %, а в енергетичному еквіваленті – із 0,7 до 38,26 млн т н. е.

Зростання обсягів споживання енергоресурсів вимагало нових джерел їх постачання, адже старі газотранспортні коридори, якими безтурботно користувалася Туреччина, вже не могли задовольнити попит, що стрімко зростав, і відповідати на нові геоекономічні та геополітичні виклики в регіоні, які виникли внаслідок загострення соціально-економічних проблем у більшості країн Близького Сходу.

Майже все споживання газу в Туреччині – понад 99 % – покривається за рахунок імпорту. Туреччина почала імпортувати газ ще 1987 року обсягом

0,36 млн т н. е (порівняно з 0,24 власного видобутку), 2,68 млн т н. е – 1990 року та 38,17 – 2016 року. Значна частина правлячих еліт у Туреччині згодом почала вбачати в цьому одну з найбільших проблем для майбутнього розвитку держави, її слабе місце, уразливість, якою можуть скористатися потенційні вороги.

Зростання нестабільності у світі внаслідок нового спалаху конкуренції між глобальними та регіональними гравцями розхитало звичну для Туреччини систему балансу сил і домовленостей, на які спирався традиційний регіональний порядок. Зміни завдали удару по традиційних постачальниках природного газу, змусивши їх переглядати свою енергетичну політику й відносини з іншими державами регіону та світу. Мова йде, насамперед, про Іран, Росію й Азербайджан.

Після Ісламської революції 1979 року Іран перетворився на одного з основних ворогів Сполучених Штатів, які є союзниками Туреччини по НАТО. З 2003 року Іран потрапляє під суворі міжнародні санкції, що ставить Туреччину в іще невігідніше становище, оскільки ускладнює імпорт звідти природного газу.

Переживши падіння СРСР, Азербайджан втягнувся у кривавий конфлікт із сусідньою Вірменією, який тліє й досі. Крах Радянського Союзу породив нові держави на пострадянському просторі, а разом із ними – нові територіальні та ресурсні суперечки між ними (наприклад, навколо статусу Каспійського моря), від яких відтепер залежали

надійність і стабільність газових поставок у регіоні, зокрема до Туреччини.

Росія, ослаблена болючим для неї розпадом СРСР, вийшла з кризи та почала кидати прямиий виклик глобальному домінуванню США, намагаючись грати одразу на кількох регіональних майданчиках. Це автоматично загострило стосунки між РФ і західним блоком НАТО, що, здавалося, назавжди втратив свого головного ворога, заради протистояння з яким цей альянс і було створено. Події 2014 року навколо окупації Криму та Донбасу підвели світ на межу нового конфлікту і змусили Туреччину як країну – члена НАТО шукати інші формати співпраці з Росією.

Загострення світової конкуренції, крах старих альянсів і поява нових змушують Туреччину шукати нових партнерів або нові регіональні проекти для вирішення своїх газових проблем у спосіб, який приніс би додаткові дивіденди. Тож, окрім переосмислення своїх традиційних альянсів, Туреччина вносить зміни і до способу поставок газу.

Попри особливу значущість поставок трубопровідним транспортом, зростають обсяги та частки поставок СПГ – майже вдвічі більші обсяги з 2013-го по 2017 рік (5,85 млрд куб. м, або ж 12,92% усіх поставок, – 2013-го та 10,76 млрд куб. м, або 19,48%, – 2017-го). Певною мірою це вимушений крок на тлі дефіциту потужностей постачання, обмежених ресурсів сховищ, що ускладнює балансування постачання і споживання газу.

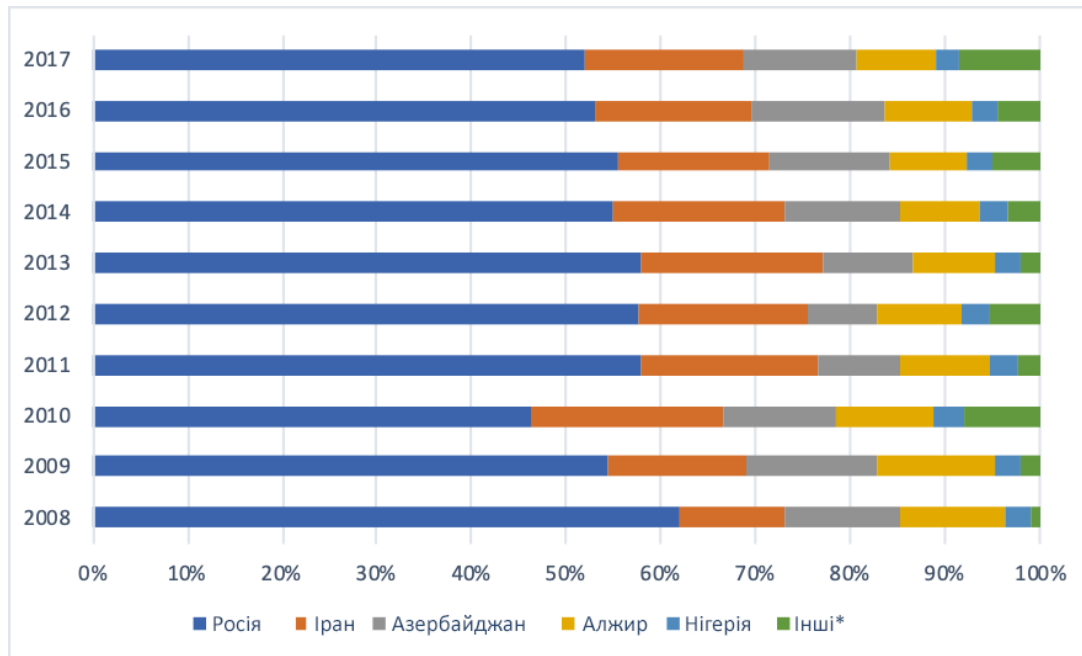
Обсяги та джерела імпорту природного газу Туреччиною 2008–2017, млрд куб.

Країни	Росія		Іран		Азербайджан		Алжир		Нігерія		Інші*		Разом	Зміна (%)
	Обсяг	%	Обсяг	%	Обсяг	%	Обсяг	%	Обсяг	%	Обсяг	%		
2008	23.159	62,01	4.113	11,01	4.580	12,26	4.148	11,11	1.017	2,72	333	0,89	37.350	4,21
2009	19.473	54,31	5.252	14,65	4.960	13,83	4.487	12,51	903	2,52	781	2,18	35.856	-4
2010	17.576	46,21	7.765	20,41	4.521	11,89	3.906	10,27	1.189	3,13	3.079	8,09	38.036	6,08
2011	25.406	57,91	8.190	18,67	3.806	8,67	4.156	9,47	1.248	2,84	1.069	2,44	43.874	15,35
2012	26.491	57,69	8.215	17,89	3.354	7,3	4.076	8,88	1.322	2,88	2.464	5,37	45.922	4,67
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38	3.917	8,65	1.274	2,81	892	1,97	45.269	-1,42
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33	4.179	8,48	1.414	2,87	1.689	3,43	49.262	8,82
2015	26.783	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74	3.916	8,09	1.240	2,56	2.493	5,15	48.427	-1,7
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98	4.284	9,24	1.220	2,63	2.124	4,58	46.352	-4,28
2017	28.690	51,93	9.251	16,74	6.544	11,85	4.617	8,36	1.344	2,43	4.804	8,7	55.250	19,2

Джерело: Natural Gas Market 2017 SectorReport, Republic Of Turkey Energy Market Regulatory Authority

Географічна структура імпорту газу Туреччиною 2008–2017

Джерело: Natural Gas Market 2017 SectorReport, Republic Of Turkey Energy Market Regulatory Authority

Саме тому доволі ймовірно, що після запуску першої нитки «Турецького потоку», а також початку газових поставок Трансанатолійським трубопроводом з Азербайджану частка скрапленого газу може впасти. За період 2006–2016 років різниця попиту на газ у місяці пікового та найнижчого споживання газу зросла з 1 до 3,5 млрд куб. м. І на тлі дефіциту вільних потужностей підземних газових сховищ (загальною потужністю 3 млрд куб. м) та високого рівня використання наявних газогонів постачання скрапленого природного газу допомагає балансувати споживання ресурсу в пікові зимові періоди.

Зростає залежність Туреччини від імпорту газу, і це не лише негативно впливає на платіжний баланс та є загрозою з погляду енергобезпеки. Загалом 2016 року вартість імпорту енергоносіїв до Туреччини склала \$27,16 млрд та \$37,19 млрд 2017 року, значна частина з яких – видатки на оплату газу. Притому загальна вартість імпорту 2017 року склала \$234,2 млрд, а дефіцит торговельного балансу – \$77,1 млрд.

Пошук альтернативних шляхів постачання

природного газу та перегляд чинних політичних і торговельних угод через зміни міжнародної обстановки стали для Туреччини одними з перших кроків для посилення своїх глобальних позицій і розбудови стійкішої і вигіднішої для еліт системи енергетичної безпеки та регіональної архітектури безпеки. Адже чим менше залежатиме Туреччина від газових постачальників, тим більше вона матиме поля для маневру на міжнародній арені.

Одним із найамбітніших напрямків офіційної Анкари стала комбінація нових можливостей постачання газу трубопровідним транспортом, а також будівництво нових газових сховищ. Вони полегшать балансування та дадуть змогу частково скоротити обсяги дорогих поставок, передусім із Катару, Норвегії, США. До 2023 року Туреччина планує наростити потужності таких сховищ до 10 млрд куб. м.

Утім, не варто очікувати, що через будівництво сховищ Анкара цілковито відмовиться від поставок СПГ, адже, крім потенційної потреби в сезонному балансуванні споживання, розвинена мережа терміналів СПГ може використовуватися і

для постачань у сусідні країни. Розвиток інфраструктури для постачання СПГ істотно знижує потенційний тиск на Туреччину з боку її основних постачальників, тих же Росії, Азербайджану та Ірану, і дає змогу диверсифікувати поставки, захищаючи Анкару від диктату якогось одного постачальника. Позбутися критичної залежності від традиційних партнерів на користь розгалуженішої і ширшої мережі постачальників – одна з цілей уряду Ердогана в межах його планів модернізації країни.

Постійно відбувається будівництво нових та збільшення потужностей уже наявних СПГ-терміналів. 2019 року буде завершено роботи зі збільшення потужності терміналу Marmara Eriglisi на 30 %, 2021-го – на 60% терміналу Aliaga, який було споруджено 2016-го, 2018 року здано в експлуатацію плавучу СПГ-платформу Saros.

Навіть більше, не виключено, що для зниження власної залежності і втрат країна прагнучиме скорочувати споживання газу – як за рахунок часткового заміщення іншими енергоресурсами та ширшого використання внутрішніх резервів енергозабезпечення, так і за рахунок підвищення енергоощадності та енергоефективності.

Наприклад, у частині електроенергетики помітну роль у цьому відіграє запуск в експлуатацію атомних електростанцій: АЕС «Аккую» на південному узбережжі Туреччини (чотири блоки по 1,2 ГВт встановленої потужності кожен, які планують ввести в експлуатацію протягом 2021–2023 рр.) та АЕС «Сіноп» на узбережжі Чорного моря (чотири блоки по 1,15 ГВт). Вартість обох проектів складає приблизно \$44–45 млрд.

До моменту початку експлуатації АЕС не можна виключати й нарощення ролі вугілля та окремих груп відновлюваних ресурсів, що частково відбувається й зараз. Для прикладу, 2015 року 40% електроенергії було отримано з газу, 2016 року частки вугілля, газу та відновлюваних були майже рівними, а за результатами 2018 року, частка газу склала лише 29,8%, вугілля – 37,3%, а відновлюваних ресурсів – 31,5%, з яких 19,8% – гідроелектростанції. За оцінками 2016 року, доступні рівні заміщення газу вугіллям забезпечили б економію в розмірі \$7,2 млрд на купівлях газу.

Водночас, крім підвищення рівня використання власних резервів енергозабезпечення та диверсифікації постачань, Туреччина обрала політику

перетворення країни з імпортера енергоносіїв на важливого транзитера, маючи намір стати в майбутньому газовим хабом. Країна, залежність якої від газових постачань зростає (а отже й уразливість з точки зору енергетичної безпеки), може захистити себе шляхом переходу у статус важливого транзитного гравця. Будь-які спроби країни-експортера зупинити газопостачання поставлять під загрозу інші країни, які отримують ресурс від транзитера. І це своєю чергою збільшує кількість сторін, невдоволених політикою тиску експортера.

Формування потужного газотранспортного хабу стало фундаментом нової регіональної політики Туреччини в галузі енергетики. Для правлячих еліт ця ідея віддзеркалює не лише необхідність з огляду на вищеописані виклики, але й нинішню ідеолого-політичну обгортку зовнішньої політики президента Реджепа Таїпа Ердогана.

Нарощування газових потужностей і створення хабу цілком відповідає неоосманській ревізійоністській регіональній політиці уряду Ердогана, яку він проводить щонайменше протягом останніх трьох років. Вона полягає в поновленні колишньої могутності Туреччини та її впливу на своє «ближнє зарубіжжя» – країни, які колись входили в Османську імперію.

Протягом 2016–2018 років Туреччина провела дві військові інтервенції на півночі Сирії та створила на окупованих територіях власні маріонеткові анклавні для тиску на центральний уряд у Дамаску. У сусідньому Іраку Туреччина встановила тісні контакти з місцевими курдами для забезпечення безперервних поставок нафти з району міста Кіркук. 2017 року Анкара посилила свій альянс із газовим еміратом Катаром, а в районі Леванту стала однією з учасниць нового геополітичного трикутника «Анкара–Тегеран–Москва». Крім того, турецька влада бере активну участь у процесах мілітаризації регіону Червоного моря та Східного Середземномор'я, де можуть міститися ще не відкриті величезні поклади газу та нафти.

Формування газового хабу – ще перспективний і амбітний напрямок у контексті наступальної регіональної політики Туреччини, яку проводить уряд на чолі з Ердоганом. Хаб дасть країні можливість отримати ще й енергетичний важіль впливу на держави регіону та, можливо, навіть диктувати свої умови щодо транспортування природного газу.

Поява нових постачальників газу у Східному Середземномор'ї та Каспійсько-Чорноморському регіоні певною мірою сприяє намірам Туреччини перетворитися на газовий хаб. Набираючи політичну вагу на Близькому Сході, Анкара почала розігрувати різноманітні партії з новими видобувачами газу.

Залежно від бажання турецьких еліт позиції одних гравців, у яких інтереси збігаються з інтересами Анкари, посилюються, наприклад співпраця Туреччини та РФ. Водночас інші країни, які так чи інакше загрожують планам турків і можуть спрямувати газові постачання у невідгідні для Туреччини схеми, зазнають тиску.

Зокрема, протягом останніх двох років загострилося протистояння між Туреччиною та Ізраїлем. Останній має намір закріпитися серед помітних гравців газового ринку у Східному Середземномор'ї після нещодавніх відкриттів там нових газових родовищ. У цьому Ізраїлю допомагають Кіпр, США та Єгипет. Це суперечить інтересам Туреччини, адже нівелює усі зусилля Реджепа Ердогана розбудувати єдину домінуючу газотранспортну мережу через свою країну. До того ж новий газ з Єгипту та Ізраїлю посилить залежність інших країн регіону від Каїра та Тель-Авіва і, відповідно, зменшить регіональну вагу Туреччини.

Тому не дивно, що на початку лютого 2018 року турецький флот заблокував будь-які операції з розвідки газових родовищ біля берегів Кіпру у спірній економічній зоні. Так, після того як Сполучені Штати відкрито підтримали газові проекти Кіпру та Ізраїлю, Туреччина направила свої кораблі для буріння нафтогазових родовищ у спірних територіальних водах, попри протести кіпрського уряду та Євросоюзу. У відповідь низка країн ЄС застерегли Туреччину від такої поведінки та погрожують запровадити санкції. А Кіпр оголосив проведення військово-морських навчань неподалік місця, де проводять розвідку турецькі судна. У відповідь офіційна Анкара розгорнула справжню інформаційну війну проти Єгипту та Ізраїлю, перебуваючи на протилежному від них боці в регіональних конфліктах.

Нині Туреччина не є вагомим гравцем – країна експортує незначні обсяги газу, лише 600 млн куб. м до Греції, проте ця ситуація почне змінюватися вже найближчим часом, внісши корективи в загальну картину газових поставок у регіоні. Успіх цих перетворень залежить від політичної карти в регіоні, а також поступу в розвитку інфраструктури. Перетворення Туреччини на регіональний хаб буде неможливим без подальшого розвитку інфраструктури – як нових трубопроводів, так і терміналів для прийому СПГ.

НАЯВНІ ГАЗОГОНИ ЗА УЧАСТЮ ТУРЕЧЧИНИ

«Іран-Туреччина» – газогін протяжністю 1491 км та потужністю 10 млрд куб. м на рік. Угоду про його будівництво було підписано 1996 року. Завершення проекту спізнилося на два роки, і поставки газогоном розпочалися лише 2001 року.

Інтерконектор із Грецією побудовано в межах проекту INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe), він забезпечує можливості поставок газу до Греції. Угоду про будівництво інтерконектора було підписано 2003 року, а вже 2007-го розпочалися перші поставки.

«Блакитний потік» – газогін дном Чорного моря, який було погоджено договором між Газпромом та турецькою «Боташ» 1997 року. Угода передбачає 25-річний термін щорічних постачань до Туреччини 16 млрд куб. м газу.

«Турецький потік» і криза 2015–2018 рр. На початку 2015 року Росія та Туреччина дійшли принципової згоди щодо будівництва «Турецького потоку» – газогону, який, по суті, замінить скасований раніше «Південний потік» (він почнеться з компресорної станції «Русская», яку, власне, було збудовано для «Південного потоку»). Фактичне спорудження почалося 2017 року, а наприкінці 2018-го відбулась офіційна церемонія завершення офшорної частини першої нитки газогону.

Ситуація різко ускладнилася 2015 року через загострення стосунків Туреччини та Росії навколо Сирії. Втручання РФ у конфлікт у Сирії 2015 року та розгортання там російської військової інфраструктури шкодило планам Анкари щодо посилення свого впливу на цю країну, а також унеможливило реалізацію початкового плану-максимум турків – встановлення в Дамаску лояльного Туреччині сунітського мусульманського уряду. Піком протистояння стало збиття турецькою авіацією російського військового літака Су-27 на сирійсько-турецькому кордоні, що опустило рівень двосторонніх відносини держав до рекордно низького рівня. Через це майбутнє газогону опинилося під сумнівом.

Проте зрозуміло, що в реалізації проекту були зацікавлені обидві сторони: Росія побоювалася відмови від «Північного потоку-2» (а відповідно, за відмови від «Турецького потоку» подальша російська газова експансія в Європу фактично призупинялася б), а Туреччина зацікавлена в гарантії для себе ролі транзитера, а отже й відповідного ставлення до неї з боку РФ у разі

здійснення газових поставок.

Газогін складатиметься з двох ниток загальною потужністю 31,5 млрд куб. м на рік. Із самого початку розглядалася можливість будівництва чотирьох ниток (63 млрд куб. м). Перша нитка газогону безпосередньо з'єднає Росію та Туреччину, а детальний маршрут другої нитки нині не визначено остаточно. Вона, як і перша, розпочнеться поблизу російської Анапи, з компресорної станції «Русская», а серед варіантів завершення є вихід на суходіл Туреччини з подальшим продовженням :

- до Греції та приєднання до Трансадриатичного газогону (TAP);
- до Греції та Італії через окремий інтерконектор;
- до Болгарії шляхом реверсного використання інфраструктури Трансбалканського газогону та будівництва додаткової інфраструктури.

Вихід до Греції та Італії був цікавим для Газпрому, зважаючи на розміри потенційних ринків цих країн, а спрямування газогону до Болгарії було простішим із точки зору глибшої обізнаності з регіоном після здійснення приготувань, які мали місце на етапі планування «Південного потоку». Водночас Газпром безпосередньо не братиме участі в будівництві інфраструктури в інших країнах, до яких може бути заведено подовження другої нитки «Турецького потоку».

Зміна політичної кон'юнктури в усіх трьох країнах грає на користь переговорних позицій РФ і дає Москві певні переваги. 2017-го року новим президентом Болгарії став представник силовиків, лояльний до Москви Румен Радев, що зблизило позиції обох держав. У Греції прихід до влади лівих популістів із партії SYRIZA, а в Італії формування праворадикальної націонал-популістської коаліції «Ліги» та «Руху 5 зірок» полегшили для росіян переговори з Афінами та Римом відповідно.

Росія намагається прискорити будівництво газогонів (як «Турецького потоку», так і «Північного потоку-2»), остерігаючись запровадження санкцій Сполученими Штатами та, відповідно, блокування участі окремих компаній у процесі будівництва.

Трансанатолійський газогін (ТАНАП) – трубопровід територією Туреччини та елемент системи

газогонів Південного газового коридору (детальніше описаний у розділі про Азербайджан), яким ресурс постачатиметься із Каспію до Туреччини та до європейських країн. Окрім диверсифікації поставок самої Туреччини (а отже і зменшення потенційного тиску від основного постачальника Росії), країна отримує додаткові групи вигід. Це черговий крок до утвердження як газового транзитера та поступ у перетворенні на газовий хаб, а також додатковий зарібок на транзиті газу до Європи. Так, згідно з планами, плата за транзит Туреччиною складатиме \$70 за тисячу кубометрів, і можливо, \$5,95 буде додано як податок. Водночас державна турецька газова компанія Botas володіє 30-відсотковою часткою у газогоні. Таким чином, саме Туреччина стане основним бенефіціаром запуску Південного газового коридору. ТАНАП сполучено із газогоном **Баку-Тбілісі-Ерзурум**.

ВІДНОСИНИ З ОСНОВНИМИ ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ГАЗУ

ПОЛІТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВІДНОСИН ІЗ ОСНОВНИМИ ГАЗОВИМИ ПАРТНЕРАМИ

Звісно, одним з основних факторів, який визначить майбутнє газових відносин у Східному Середземномор'ї та Каспійсько-Чорноморському регіоні стануть відносини у трикутнику Туреччина-Росія-Іран. Останні дві країни сукупно мають найбільші газові резерви у світі, а отже саме від того, як розвиватимуться стосунки з ними, залежатиме, наскільки Анкара буде успішною в розбудові свого регіонального газового хабу. Попри це в обох країн є доволі багато опонентів, а ефективність економічного управління, вміння протистояти геополітичним опонентам теж матимуть неабиякий вплив на їхню роль у майбутньому газових поставок – як у регіональному так і глобальному вимірі. Перед тим як проаналізувати ефективність та стійкість тристороннього турецько-ірансько-російського союзу, варто розглянути стосунки Туреччини з Росією та Іраном окремо.

Турецько-російські відносини набули справжнього розквіту після розпаду СРСР 1991 року. У часи холодної війни обидві країни були по різні боки барикад у цьому глобальному протистоянні. Туреччина спиралася на підтримку та зброю західного блоку на чолі зі США і вже з 1952 року перебувала у складі НАТО, користуючись усіма привілеями американської парасольки безпеки.

Після 1991 року, після розпаду Радянського Союзу, турецько-російські стосунки значно покращилися. Стали можливі спільні енергетичні проекти, поживавилася двостороння торгівля, було налагодже-

но політичні відносини, а Туреччина стала одним з улюблених місць відвідин для російських туристів. Покращення стосунків у сфері енергетики зумовлено як розширенням енергетичних потреб Туреччини внаслідок економічного зростання, так і прагненням Росії оновити її зовнішню енергетичну політику внаслідок зміни геополітичного середовища. Втрата контролю над великими територіями, а також зміна відносин між країнами Європи зумовила необхідність вибудовування нових маршрутів енергопостачання та способів політико-економічного впливу на континенті.

Багатовікове протистояння Росії та Туреччини на Кавказі перетворилося на доволі ефективну співпрацю, де ролі обох сторін чітко розподілено: Росія відповідає за безпеку та політику Вірменії і Грузії, а Туреччина тісно працює з Азербайджаном. Зрештою, конфлікт у цьому регіоні став небажаним геть для всіх, адже багатий на енергоресурси Каспій можна було розподілити між усіма.

Протягом 2001–2011 років турецько-російська співпраця розвивалася швидкими темпами. Туреччина була цікава Росії з огляду на численні енергетичні проекти, які можна було реалізувати разом. Крім того, туризм і співпраця по Кавказу і Чорноморському регіону були для РФ геостратегічними надбаннями цієї дружби. Для Туреччини Росія стала джерелом інвестицій, туристів, студентів і численних фахівців, які після розпаду СРСР могли знайти собі роботу за кордоном. Крім того, офіційна Анкара розглядала Росію як регіонального лідера, державу, яка відповідає би за контроль своєї периферії, що прилягала до кордонів Туреччини. Нарешті, не останнє місце займала боротьба з тероризмом.

2011 року почався етап охолодження у стосунках Анкари та Москви. Він був пов'язаний переважно зі спалахом на Близькому Сході революційних подій, які отримали назву «арабська весна». Туреччина була одним із головних спонсорів та ідеологічних натхненників протестів у арабських країнах, у яких брали участь близькі до партії Ердогана ісламісти з руху «Брати-мусульмани». Їхні відділення в регіоні за підтримки Катару та Туреччини часто ставали ядром антиурядових виступів і головними координаторами громадянського (а іноді й збройного) спротиву.

У Тунісі цю роль виконувала ісламістська партія «Ан-Нахда», яка після повалення близького до РФ уряду президента Зін Аль-Абіддіна Бен Алі

увійшла до складу постреволюційної коаліції, яка перебувала при владі, і зайшла до парламенту. Зміна влади зірвала багатомільйонні проекти Кремля з будівництва на півночі країни кількох гідрокомплексів і водогонів.

У Єгипті революція, в якій ключову роль зіграли активісти руху «Брати-мусульмани», призвела до краху режиму президента Хосні Мубарака і приходу до влади президента-ісламіста Мухаммеда Мурсі, якого відкрито підтримували Анкара та Доха, але який був ворожий російським інтересам.

В Алжирі масові протести 2011–2012 років за прямої підтримки членів забороненої ісламістської партії «Ісламський фронт спасіння» ледь не призвели до відставки президента Абделазіза Бутефліки – головного «клієнта» росіян на ринку озброєння в арабському світі. Хоча протести вдалося придушити, виступи тривають і досі, але вже переросли у мляву партизанську війну ісламістів проти центральної влади у гірських районах країни.

У Сирії Туреччина стала на бік антиурядових угруповань, які ледь не захопили Дамаск і змусили Росію збройним шляхом втрутитися в ситуацію 2015 року, щоб не втратити свого останнього справжнього союзника на Близькому Сході, а також свою останню військово-морську базу в Середземноморському регіоні.

У Лівії офіційна Анкара так само підтримала антиурядові ісламістські фракції, які розгорнули війну проти Муаммара Каддафі. Його загибель і колапс уряду позбавили росіян доступу до нафтогазового ринку Лівії і поховали усі їхні інфраструктурні проекти та інвестиції в цю країну.

«Арабська весна» дуже підірвала довіру між Москвою й Анкарою та погіршила між ними відносини. Окупація Росією Криму та Донбасу 2014 року лише поглибила протистояння, загостривши його по лінії НАТО.

Найнижчої своєї точки турецько-російські відносини досягли в листопаді 2015 року, коли на півночі Сирії турецька авіація збила російський військовий літак Су-27. Це призвело до взаємних санкцій і загострення регіонального протистояння на території Сирії.

Так тривало б і далі, якби в Туреччині тоді не відбулися радикальні трансформації політичної думки в керівництві владної «Партії справедливості».

вості та розвитку» Реджепа Ердогана. Справа в тім, що після збиття 2015 року російського літака Туреччина розраховувала на підтримку своїх позицій із боку своїх союзників по НАТО. Однак країни Євросоюзу не пішли на конфронтацію з Москвою, а Нідерланди взагалі зняли свої протиракетні комплекси з території Туреччини, щоб не бути втягнутими в російсько-турецьке протистояння. Мовчали і Сполучені Штати. Це стало серйозним ударом по західному зовнішньополітичному вектору Ердогана. Навіть більше, посилення владної вертикалі в Туреччині після виборів 2015 року викликало критику з боку ЄС і США, які почали скаржитися на порушення прав людини та згортання демократії в Туреччині. Це не сподобалося Ердогану та ще більше розчарувало його у своєму цивілізаційному виборі.

Останньою краплею стала невдала спроба військового перевороту у липні 2016 року. Після того як це сталося, а заколот придушили, Ердоган розгорнув справжні репресії, які торкнулися майже 150 тисяч людей. Це спровокувало конфлікт із ЄС, який закриття Анкарі двері до вступу в Союз.

Крім того, турецька влада вважала, що Сполучені Штати знали про переворот і його підготовку, але не повідомили їй. А коли Вашингтон відмовився видавати туркам опозиційного проповідника Фетуллага Гюлена, якого в Анкарі вважають головним організатором перевороту, підозри Туреччини ще більше посилювалися.

Водночас Росія скористалася цією ситуацією і почала вбивати клин у стосунки між Заходом і Туреччиною, перетягуючи Анкару на свій бік. Так почався нинішній етап російсько-турецьких відносин, які отримали друге дихання. А відповідно, поновилися й амбітні енергетичні проекти обох країн.

Сьогодні турецько-російські стосунки доволі міцні та спираються на численні домовленості по Сирії, Криму, Вірменії, курдах, а також на спільні газові проекти із залученням регіональних гравців. Туреччина купує в Росії новітні ЗРК С-400, а росіяни використовують турків для консолідації своїх домінуючих позицій у Сирії та Лівані. Відповідно до того, як погіршуються стосунки між Анкарою і Вашингтоном, позиції РФ у Туреччині лише міцнішають. Саме протистояння зі США стало для обох країн спільною платформою для співпраці, особливо після приходу до влади у США непослідовного й хаотичного Дональда Трампа.

Турецько-іранські відносини були набагато складніші, багатшарові та хаотичні і часто залежали від суб'єктивних незначних факторів. По-перше, обидві країни мають різну релігійну ідентичність і погляди на іслам. Більшість населення Туреччини – мусульмани-суніти, тоді як практично всі іранці – шиїти.

По-друге, Туреччина та Іран – конкуренти в боротьбі за регіональне лідерство. На відміну від РФ, яка грає на глобальному рівні, інтереси Ірану прямо перетинаються з турецькими в Сирії, Іраку, Лівані і на палестинських територіях. Крім того, Тегеран має свої інтереси й у Перській затоці в Катарі, тоді як Туреччина вважає газовий емірат винятково своїм союзником.

По-третє, останнім часом Туреччина почала розігрувати релігійну карту. Неоосманська націоналістична та ревізійністська політика Реджепа Таїпа Ердогана вимагає від нього активнішої гри на релігійних почуттях як свого електорату, так і всіх мусульман, якщо він хоче стати фігурою регіонального масштабу. Вже зараз, за деякими соціологічними опитуваннями, Ердоган посідає перше місце як найбільший релігійний авторитет серед населення кількох країн, лишаючи позаду навіть муфтія Саудівської Аравії. Це призводить до конфлікту з іранським консервативним духовенством, яке вважає себе найсвятішим і канонічним.

По-четверте, Туреччина підтримує інші локальні сили в різноманітних регіональних конфліктах, наприклад у Лівії, Сирії та Єгипті. Водночас ірансько-турецькі інтереси збігаються в Катарі, Палестині та Ємені. В Іраку та Лівані сторони підтримують різні політичні партії та рухи. Попри це у відносинах Туреччини та Ірану ще з 1930-х років існує один великий залізобетонний консенсус – питання курдів. Обидві країни мають власні

великі курдські громади, які прагнуть автономії і подальшої незалежності. Курдський сепаратизм, який часто перекидається через кордони, зближує позиції Тегерана й Анкари.

Окрім того, Туреччина має проблемні стосунки з Ізраїлем, що також слугує фактором потепління відносин з Іраном. Антагонізм до Ізраїлю і захист прав палестинців стали майданчиком, на якому турки та іранці об'єднують свої зусилля.

Нарешті, останнім послідовно сильним спільним знаменником Ірану та Туреччини є енергетика, зокрема співпраця в газовій сфері. Туреччина залежить від імпорту нафти та газу з Ірану, а останній отримує з цього гроші та політичну підтримку Анкари в деяких питаннях.

Протягом останніх трьох років Туреччина та Іран знайшли спільну мову ще на кількох напрямках, які стали для них новими через зміну геополітичної ситуації. Тут політика Туреччини ніколи не була послідовною та системною, позаяк може змінюватися. Це стосується спільного протистояння Саудівській Аравії, підтримки Катару в його конфлікті з монархіями Перської затоки, боротьби з ісламськими екстремістами у Сирії, антагонізму до політики США та іранської ядерної угоди 2015 року.

На сьогоднішній день турецько-іранські стосунки переживають піднесення. Утім, американські санкції проти Ірану, які Вашингтон поновив у травні минулого року, та вихід на перший план Росії можуть дещо послабити інтерес Анкари до іранського ринку та військово-політичних можливостей. До того ж на ситуацію впливає і нормалізація стосунків Туреччини та США, контури якої почали обережно проглядати після скандалу з убивством саудівського інсайдера та колишнього радника Джамалю Хашкаджі.

Тепер звернімо увагу на тристоронній турецько-ірансько-російський альянс, який сформувався саме після того, як стосунки всіх трьох країн почали покращуватися у 2015–2016 роках. Геополітичний альянс «Анкара-Тегеран-Москва» сформувався протягом 2015–2017 років. Спершу це був тимчасовий союз, що ґрунтувався на спільних інтересах трьох країн навколо, насамперед, ситуації в Сирії. Збройне втручання Росії в конфлікт на боці уряду Башара Асада в тісній співпраці з Іраном посилює позиції Москви на Близькому Сході та дало Кремлю можливість розгорнути власний захисний щит над Левантом.

2016 року Туреччина, усвідомлюючи, що вона фактично програє війну, а її союзники зі США та Європи втратили свої позиції в Сирії, пішла на нормалізацію стосунків з РФ, вирішивши перейти з табору «лузерів» у категорію переможців.

Не останню роль у розвороті Туреччини у бік РФ та Ірану в Сирії зіграла політика Сполучених Штатів у конфлікті. Справа в тім, що США з 2014 року у своїй сирійській політиці спиралися на місцеві загони курдів, яких вони фінансували, озброювали і тренували як свої маріонеткові структури для збереження військової присутності на північному сході країни.

Для Туреччини сирійські курди – це загроза національній безпеці. Офіційна Анкара вважає, що здобуття курдами в Сирії власної автономії може надихнути на аналогічні дії турецьких курдів у південно-східних провінціях, які межують з північною Сирією. На території Туреччини загони сирійських курдських Сил народної самооборони (YPG) вважають терористичною організацією.

Тож підтримка Сполученими Штатами курдського руху на північному сході Сирії стала абсолютно неприйнятною для Анкари політикою, що призвело до різкого погіршення турецько-американських відносин. А загальне розчарування Ердоганом у гарантіях безпеки з боку США та Європи додало олії у вогонь. Цим уміло скористалася Росія, перетягнувши турків до свого табору та оперативно з ними замирившись, щоб сформувати єдиний тристоронній антиамериканський фронт у Сирії. Зрештою Кремлю це вдалося, а сирійська політика стала однією з основних віх, на яких тримається альянс «Анкара-Тегеран-Москва».

Ще один спільний інтерес, який зацементував ірансько-турецько-російський альянс, – спільне протистояння Сполученим Штатам та їхнім союзникам на Близькому Сході. Усі три країни, принаймні зараз, об'єднані навколо необхідності стримування американського впливу, який б'є по інтересах усіх трьох держав.

Поновлення антиіранських санкцій, загрозування з курдами, критика щодо порушення прав людини, підтримка нафтових монархій Перської затоки та їхніх регіональних війн, а також стрімка милітаризація Близького Сходу – все це підриває плани Туреччини, Ірану та РФ, тим самим зближуючи їх між собою.

Після одностороннього виходу Сполучених Штатів з іранської ядерної угоди від 2015 року Іран пішов у глуху оборону, намагаючися пом'якшити негативний економічний ефект від американських санкцій, запроваджених у серпні та листопаді 2018 року. Для офіційного Тегерана одним з основних завдань стало збереження ядерної угоди на плаву, щоб прикриватися нею, вдаючи з себе жертву. Це спровокувало протистояння між США та Євросоюзом, що зіграло на користь Ірану, який отримав поле для маневру в умовах повторного запровадження Вашингтоном своїх санкцій. На сьогодні Іран намагається зберегти свої регіональні позиції та пережити скрутні часи, зберігши свої альянси з Європою, Китаєм, Росією і Туреччиною.

Намагаючись реформувати стару кемалістську систему в Туреччині, президент Ердоган почав культивувати ідеї крайнього націоналізму з присмаком османського ісламізму і турецького мілітаризму часів младотурецького правління на початку ХХ століття. Така нова ідеологія зблизила Анкару з Росією та Іраном і віддалила від Сполучених Штатів та Європи. Також переосмислення державної ідеології та економіко-демографічні фактори змусили Ердогана перейти до сміливішої та агресивнішої зовнішньої політики, щоб підняти регіональні позиції Туреччини.

Дві військові інтервенції в Сирії 2016–2017 років, початок антитерористичної операції проти курдів на півночі Іраку 2016 року, надання фінансової підтримки ісламістським угрупованням у Лівії, початок будівництва військової бази в Судані, в районі Червоного моря, на початку 2018 року – всі ці зовнішньополітичні акції були підтримані Росією та Іраном, але йшли у супереч інтересам союзників США – Ізраїлю, Саудівської Аравії, ОАЕ та Єгипту.

Втягнувши Туреччину до свого антиамериканського табору, Росія посилила свій вплив на Близькому Сході, що дало їй змогу кинути виклик американському домінуванню і створити альтернативні формати переговорів, регіональні альянси та вийти на нові ринки – Лівану, Йорданію, Ємену, Іраку, Палестини. Тристоронній альянс «Анкара–Москва–Тегеран» – один із них.

Утім, тристоронній союз має і свої слабкі місця, які, цілком імовірно, можуть призвести до розпаду союзу та погіршення стосунків між країнами найближчим часом, залежно від міжнародної

кон'юнктури та внутрішньополітичних процесів у самих Ірані, Росії та Туреччині.

По-перше, існують великі проблеми у геополітичних розходженнях Ірану, Туреччини та РФ щодо врегулювання ситуації в Сирії. Якщо Іран послідовно підтримує сирійський уряд і прагне зберегти свою військову інфраструктуру в Сирії та знищити всі антиурядові анклавні на території країни, то Туреччина й Росія мають на меті зовсім протилежне.

Тоді як політика президента Сирії Башара Асада «повернути всі землі до останніх» цілком вписується в політику Ірану, якому вигідно посилити свій вплив на Дамаск через повернення всієї території Сирії під контроль союзного уряду, Росія й Туреччина віддають перевагу гнучкішим цілям.

Офіційна Москва дотримується обережнішої політики в Сирії, намагаючись не ризикувати розвалом тристороннього альянсу, який вона кілька років так старанно формувала для ефективної протидії Сполученим Штатам. Тож дуже часто росіяни готові піти назустріч іншим регіональним гравцям по Сирії на користь своїх геостратегічних глобальних інтересів.

Це часто суперечить офіційній політиці Дамаска щодо повернення територій, підконтрольних бойовикам антиурядових груп, оскільки Кремль не гребує торгуватися за землі з тією ж Туреччиною, що дратує сирійську владу та іранців. Останні взагалі сприймають Росію як свого стратегічного конкурента в боротьбі за вплив та ресурси (газ і нафту) в Сирії. Лише спільна боротьба зі США не дає Москві можливості відкрито йти проти Тегерана.

Інтереси Туреччини обмежуються питанням стримування курдів на північному сході Сирії, а також збереження контролю над окупованими турецькою армією північними територіями. Офіційна Анкара планує створити тут маріонетковій адміністрації з власною армією і системою освіти, щоб потім «продати» їх на міжнародних переговорах, легітимізувавши ці структури, щоб вони в подальшому мали вплив на центральний уряд у Дамаску.

Це суперечить політиці РФ, яка навпаки: з радістю веде переговори з курдами і схиляє їх до нормалізації стосунків з офіційним Дамаском, а також не бажає тривалого закріплення турецького впливу на півночі Сирії, що вже кілька разів ледь

не приводило до відкритого конфлікту навколо провінції Ідліб.

Окрім ситуації в Сирії, іншим слабким місцем тристороннього альянсу «Тегеран-Анкара-Москва» є його відносна умовність. Йдеться про те, що, хоча три країни й об'єднані навколо спільного ворога та єдиного фронту в Леванті, їхня участь у інших регіональних процесах за межами регіону служить інтересам, які не завжди збігаються, що створює додаткові подразники в їхніх взаєминах.

Наприклад, Туреччина підтримує та фінансує ісламістські угруповання в Лівії, які воюють проти загонів так званої Лівійської національної армії генерал-фельдмаршала Халіфи Хафтара. Водночас останнього відкрито підтримують росіяни, а іранці воліють не бути втягнутими в цей конфлікт. Інший приклад: поки між Туреччиною і Єгиптом уже два роки вирує газовий конфлікт, Росія підписує договір про стратегічну співпрацю з офіційним Каїром у жовтні 2018 року і постачає йому зброю та техніку за багатомільярдними контрактами. Навіть більше, Москва має доволі теплі стосунки з ізраїльським урядом, який перебуває у стані холодної війни з Анкарою.

Коли 2017 року Саудівська Аравія, Бахрейн, Єгипет і ОАЕ запровадили блокаду проти Катару, Туреччина та Іран стали на захист маленького газового емірату, завдяки чому той втримався на плаву. Однак Росія вирішила не заявляти своєї позиції з цього приводу, тихо продовжуючи співпрацювати з Саудівською Аравією – основним регіональним конкурентом Туреччини та ворогом Ірану.

Навіть у питаннях ставлення до США країни мають різне бачення. Якщо Іран не бачить перспектив і сенсу торгуватися зі США, то Росія й Туреччина цілком припускають переговори та розподіл сфер впливу між ними на Близькому Сході. Зрештою, це те, чого вони прагнуть.

Ця умовність міцності тристороннього союзу може за певних обставин призвести до кризи у стосунках і розпаду альянсу. Однак усе залежить від дій самих країн і їхньої готовності зберігати союз, долаючи свої розбіжності. Поки що це їм вдавалося зробити.

Не менш успішно розвиваються **стосунки Туреччини з Азербайджаном**, ще одним перспективно потужним експортером природного газу. На відміну від Катару відносини турків та азербайджанців спираються не на питання релігії чи спільного бачення ролі ісламу в політиці, а на спільну історичну спадщину та споріднену етнічність. Екс-президент Азербайджану Гейдар Алієв навіть свого часу називав Туреччину та Азербайджан «однією нацією з двома державами», а себе – «вірним солдатом Туреччини».

Відносини між двома країнами завжди були дуже теплими, надзвичайно дружніми та міцними, як у сфері енергетики, так і у військово-політичному плані. Туреччина є активним експортером зброї до Азербайджану, а в Нахічеванському районі розташовано військову базу, на якій розквартировано турецькі війська. З часів війни в Нагірному Карабаху офіційна Анкара надавала пряму фінансову та політичну підтримку Азербайджану, приєднавшись до блокади кордонів Вірменії.

Дружба між двома народами, спільне протистояння Вірменії, етнічна спорідненість і тісні військово-політичні зв'язки сприяли стрімкому розвитку економічних стосунків між Азербайджаном і Туреччиною, які з 2010 року вийшли на стратегічний рівень. Це зумовило укладання численних двосторонніх і багатосторонніх угод щодо спільних енергетичних проєктів.

Туреччині необхідні ресурси індустріальної епохи (газ і нафта), щоб розвивати промисловість і будувати свій газотранспортний хаб, а Азербайджану цікава військово-політична підтримка Анкари в питаннях Нагірного Карабаху та регіонального протистояння з Вірменією, а також як противага російському впливу на Кавказі.

ІНШІ АКТИВНІ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ ПОСТАЧАЛЬНИКИ

Не менш важливу роль гратимуть стосунки Туреччини з іншими країнами, з яких вона імпортує газ, передусім Катару та Алжиру.

Туреччина та Катар формують один із найміцніших релігійно-політичних союзів на Близькому Сході. Обидві країни надають широкую підтримку регіональній ісламістській мережі руху «Брати-мусульмани», яку Катар фінансує та підтримує роками для просування своїх інтересів на Близькому

Сході. «Партія справедливості і розвитку» (АКР), яка перебуває в Туреччині при владі, сповідує ту ж версію політичного ісламу, що й «Брати-мусульмани». Як уже було згадано вище, спільна ідеологія зумовила позиції Катару й Туреччини під час «арабської весни», у якій вони зіграли вирішальну роль, підтримуючи ісламістські рухи та партії, пов'язані з «Братами-мусульманами».

2013 року Туреччина та **Катар** виступили проти фінансованого Саудівською Аравією військового перевороту в Єгипті, а також посилили підтримку ісламістських сил на території Лівії, також на протипагу своїм регіональним конкурентам – Саудівській Аравії, Об'єднаним Арабським Еміратам та Ізраїлю. У Сирії, Ємені, Іраку, Лівані, Палестині Туреччина та Катар зберігали союз, підтримуючи там лояльні їм політичні сили. 2017 року Анкара заступилася за Катар після того, як Саудівська Аравія, Бахрейн, Єгипет і ОАЕ запровадили проти емірату блокаду та розірвали з ним дипломатичні відносини. Турки навіть відправили в Катар війська, щоб запобігти будь-якій спробі державного перевороту, підтримуваного з-за кордону.

Відповідно, турецько-катарський альянс має чітке регіональне спрямування проти саудівсько-еміратсько-ізраїльського блоку, який підтримується Сполученими Штатами та частиною країн ЄС.

Відносини Туреччини та Алжиру – великого експортера газу в Північній Африці та колишньої частини Османської імперії – ґрунтуються не на релігії, як із Катаром, не на етнічності, як з Азербайджаном, а на історії. Спільна 500-річна історія, коли Алжир був частиною Османської імперії, – це основа інформаційно-політичного дискурсу двосторонніх турецько-алжирських відносин. Починаючи з 1999 року, коли відбувся офіційний візит президента Туреччини Сулеймана Деміреля до Алжиру, двосторонні зв'язки між двома країнами лише міцніли – і країна стала одним з експортерів енергоносіїв для Туреччини. Понад тисячу турецьких підприємств працюють на алжирському ринку, а товарообіг між двома державами сягає \$5 млрд. Для Алжиру Туреччина – шостий найбільший торговельний партнер, а для Туреччини Алжир – важливий постачальник газу та нафти у світі.

Утім, політичні відносини обох країн не є такими безхмарними, як із Катаром і Азербайджаном. Справа в тому, що Алжир є тісним союзником Ірану в регіоні та підтримує його роль у конфлікті в Сирії. Туреччина ж займає протилежну позицію і добивається зміни влади в Дамаску. До того ж місцеві алжирські ісламістські угруповання, які ведуть боротьбу проти центральної влади, з'явилися зокрема за сприяння Туреччини під час «арабської весни» 2011–2012 років.

Попри це обидві країни намагаються стримува-

тися від взаємних образ і конфліктів. В Анкарі усвідомлюють, що Алжир – це не просто великий постачальник газу й нафти, але й потенційний стратегічний партнер, через якого Туреччина має вихід на африканський ринок.

Останні події навколо блокади Катару, турецько-російського зближення, розвалу системи Осло щодо мирних переговорів між ізраїльтянами й палестинцями та формування турецько-ірансько-російського альянсу скоригували стосунки Алжиру та Туреччини. Їхні інтереси вже перестали бути настільки різними, а зміна геополітичної обстановки змусила Анкару переглянути свою зовнішню політику, що сприяло зближенню обох держав, адже між ними стало менше спірних аспектів співпраці.

Нині Алжир і Туреччина тісно співпрацюють у питаннях безпеки, енергетики, культури, захисту прав палестинців і протистояння з Саудівською Аравією та їхніми союзниками. З 2014 року політичні контакти Туреччини та Алжиру на найвищому рівні дещо послабилися через втрату особистого каналу комунікації президентів обох країн. Багаторічний президент Алжиру Абделазіз Бутефліка з 2014 року де-факто перестав керувати країною, після того як переніс інсульт, а на початку весни цього року на тлі масових протестів був змушений знятися з чергових передвибірчих перегонів і подати у відставку. Нині нової влади в Алжирі поки що немає, а ситуація перебуває у підвищеному стані. Стара еліта все ще керує країною, однак на тлі масових демонстрацій відбувається перерозподіл впливу і фінансових потоків на користь інших груп, і цей процес усе ще триває.

ОСОБЛИВОСТІ ТОРГІВЛІ ГАЗОМ ТУРЕЧЧИНИ ІЗ КЛЮЧОВИМИ ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ

Зважаючи на обмежені можливості диверсифікувати постачання газу Туреччиною (виходячи з інфраструктурних обмежень – потужностей із транспортування та зберігання газу, а також зростання попиту на газ), в окремі роки виникали спори з постачальниками стосовно цін – з Іраном та Росією. Фактично єдиний важливий постачальник, з яким у Туреччині не було ані політичних, ані економічних суперечок з приводу постачання газу, – Азербайджан.

— ІРАН

Стосунки Ірану з Туреччиною в газовій сфері не були безхмарними. 2002 року Туреччина призупинила імпорту з Ірану, пояснюючи це незадовільною якістю ресурсу. Водночас реальна причина – бажання Туреччини переглянути контрактну ціну.

2012 року Туреччина звернулася до міжнародного арбітражу з приводу ціни імпорту газу з Ірану на період 2011–2015 рр., а в лютому 2015 р. арбітраж виніс рішення на користь Туреччини. У подальших переговорах сторони зійшлися на зниженні розрахункової ціни газу на 13,3% та виплаті Іраном компенсації в \$1,9 млрд.

Фактично на тлі арбітражу з Іраном та вже зрозумілого його результату Туреччина уклала домовленість про будівництво «Турецького потоку». Проте із Газпромом мали місце дебати стосовно цін також, які, однак, як і окремі періоди відносин, були не такими простими, як з Іраном.

— РОСІЯ

У лютому 2016 року (ще на тлі кризи навколо збитого турками російського Су-27 на кордоні з Сирією) Газпром самовільно, всупереч чинним контрактам, підняв ціну на 10,25% та припи-

нив постачання тим турецьким компаніям, які відмовлялись оплачувати постачання за новою вартістю. Неформально, крім усього іншого, це, очевидно, було відповіддю на взяття Туреччиною під контроль одного з найбільших газових трейдерів – компанії Akfel Holding (якою частково володіли Газпром та Газпромбанк), самостійно змінивши її раду директорів.

Згодом турецькі газові компанії звернулися до міжнародного арбітражу, в ході якого в межах попереднього рішення Газпром пообіцяв знижку аналогічного розміру. Проте вона тривалий час не застосовувалась, а рішення не переходило у статус остаточного, через те що Росія прив'язувала знижку до факту погодження будівництва «Турецького потоку». Наприкінці травня 2018 р. президент Ердоган повідомив, що сторони дійшли згоди стосовно рішення щодо знижки в 10,25%, яка застосовуватиметься на період, починаючи із 2015 р., та здійснення відповідної компенсації з боку Газпрому розміром в \$1 млрд. Одразу стало відомо, що представники компаній обох країн погодили деталі будівництва наземної частини «Турецького потоку».

Загалом, такі маніпуляції з ціною можна розглядати як спробу тиску Росії у спорудженні другої гілки «Турецького потоку», якби не той факт, що Туреччина й сама була зацікавлена в реалізації проекту, а на додаток отримала зниження ціни.

Після ситуації із Akfel Holding російський бізнес частково почав позбуватися газових активів у Туреччині. З 2017 р. Газпромбанк почав обговорювати продаж створеної 2014 року спільно з Akfel Holding дочки – Promax. У жовтні 2018-го стало відомо про продаж Газпромом своєї частки в Bosphorus Gaz, який здійснював імпорту російського газу.

Контракти з РФ закінчуються 2021 року (Балканський газогін) та 2025 року («Блакитний потік»). З одного боку, спільні з РФ енергетичні проекти посилюють залежність Туреччини. З іншого, це відкриває для неї можливості перетворення на транзитера й хаб. І в цьому питанні РФ теж має інтерес для розширення власних ринків збуту і маршрутів постачання газу в Європу.

Зрозуміло, що поява Південного газового коридору та розширення мереж терміналів СПГ (яке відбувається зараз) буде певною перевагою в переговорах щодо укладання нових контрактів

із РФ. Проте не варто переоцінювати цей чинник. До того ж Турецька АЕС в Аккую (будується Росатомом, як передбачається, чотири блоки буде введено в експлуатацію протягом 2021–2023 років), хоч і буде здатною частково скоротити споживання газу для генерації електроенергії, все ж перебуватиме у стратегічному управлінні РФ. Попри боротьбу за нижчу ціну газу та прагнення отримання вигідних умов, імовірно, високою буде роль майбутніх партнерських стосунків обох країн у частині продажу російського газу до Європи.

НА Ж Д И О Л О С С О

Країною, роль якої в газопостачанні Європи та Туреччини зростатиме протягом найближчих двох десятиліть, є Азербайджан.

Станом на 2017 рік, за даними азербайджанської компанії SOCAR, підтверджені запаси газу в країні оцінено в 2,55 трлн куб. м, а загалом, прогнозовано в 3,45 трлн куб. м. – незмірно мало порівняно із сусідами та глобальними лідерами за запасами – Іраном та РФ, значно менше, ніж у іншого важливого регіонального учасника ринку – Казахстану.

Історично газ відігравав важливу роль в енергозабезпеченні країни, часто будучи найвикористовуванішим джерелом енергозабезпечення. Проте експорт ресурсу протягом окремих періодів було ускладнено через інфраструктурні та геополітичні причини.

Так 1990 року на газ припадало 37,6% загального первинного постачання енергоресурсів Азербайджану, 12,5% – 2004-го та 24,4% – 2006-го. Притому здебільшого на цей ресурс припадала найбільша частка покриття енергетичних потреб.

Водночас значні запаси не змогли гарантувати повне самозабезпечення країни газом. На початку 90-х років після розпаду СРСР, на тлі падіння обсягів видобутку (зумовленого передусім виснаженням наявних родовищ та браком необхідних інвестувань у нові), країна імпортувала значні обсяги ресурсу з РФ.

Для Росії експорт газу до Азербайджану був зручним інструментом збереження впливу на колишню радянську республіку. Після 1991 року відносини між Москвою та Баку почали погіршуватися, коли справа дійшла до розподілу ресурсів Каспійського моря, а також через підтримку Росією Вірменії в конфлікті навколо Нагірного Карабаху.

У перші роки після розпаду СРСР Росія намагалася зберегти якомога більше важелів впливу на свої колишні республіки. Газ був одним із таких. Не останнім поштовхом для Азербайджану розпочати пошук інших союзників для розробки газових родовищ Каспію стала ситуація з конфліктом із Вірменією. 1993 року захоплення вірменами Ходжали спровокувало політичну кризу, яка привела до влади в Баку протурецького політика Абульфазы Ельчібея, який не був таким лояльним до Москви, як його попередник Аяз Муталібов.

Усвідомлюючи потенціал нарощення газовидобутку, а отже усунення імпортової залежності та перспективи експорту ресурсу, керівництво країни ініціювало переговори з іноземними компаніями з подальшим укладанням контракту на розвідку та видобуток нафти й газу в родовищах у межах акваторії Каспійського моря. Водночас мало місце значне скорочення енергоспоживання в цілому та потреба у природному газі зокрема (насамперед за рахунок скорочення обсягів споживання промисловістю).

Так уже 1994 року з 11 іноземними компаніями було підписано "угоду століття" щодо розробки нафти в уже розвіданих родовищах Azeri-Chirag-Guneshli (ACG). 1999 року було розвідано газове родовище Шах Деніз в акваторії Каспійського моря, загальним запасом 1,2 трлн куб. м на невеликій глибині залягання. Родовище стало основою для буму газовидобутку країни. 1996 року було підписано угоду між азербайджанськими та іноземними компаніями (зокрема із сусідньою Туреччиною) щодо розробки першої черги родовища Шах Деніз-1. Починаючи з 2006 р., Азербайджан зміг цілком забезпечити власні потреби в газі і став чистим його експортером.

Таким чином, незважаючи на істотну імпорتنу залежність, внаслідок правильного позиціонування власної газовидобувної галузі та відповідної політики енергетичної дипломатії **Азербайджан зумів стати чистим експортером газу, який поступово укріплює власні позиції на ринку Європи та сусідніх країн.** До слова, обсяги видобутку газу в Азербайджані тривалий час були значно нижчими, ніж в Україні. Щоправда, в Азербайджані родовища є доступнішими.

Основними споживачами азербайджанського газу до сьогодні були Туреччина, Грузія, і в окремі роки поставки здійснювалися в Росію. Внаслідок розвитку інфраструктурних проектів буде нарощено постачання до Туреччини, а також розпочнеться експорт до Греції, Італії, на Балкани та в інші країни Європи. Основним новим шляхом постачання азербайджанського газу до Європи стане так званий Південний газовий коридор – система газогонів, яка пролягатиме від азербайджанських родовищ до країн Європи.

Будучи затиснутим між двома великими газовими постачальниками – Іраном та Росією, Азербайджан мав доволі примарні перспективи виходу на регіональні ринки. Із сусідніх країн найбільший

інтерес у цьому, зрозуміло ж, мала Туреччина – для диверсифікації власних поставок та посилення власного потенціалу як можливого майбутнього транзитера.

Крім того, стрімкий розвиток двосторонніх стосунків між Туреччиною й Азербайджаном сприяв просуванню спільних енергетичних проектів. Для Туреччини Азербайджан став одним із ключових елементів їхнього плану зі створення регіонального газотранспортного хабу і сполучною ланкою між Анкарою та Тегераном.

В Азербайджані турецьку підтримку розцінювали як чудову нагоду диверсифікувати політичний вплив РФ, зв'язати між собою країни на шляху від Європи до Південної Азії, а також збільшити свою вагу в регіональних справах через нарощування енергетичної могутності. У турецько-азербайджанських проектах надзвичайно не зацікавлена Росія, яка не хоче втратити контроль над кавказьким ірєгіоном. Невигідне Москві й посилення Азербайджану на регіональному рівні, що дасть Баку змогу більше не спиратися на російську позицію в питаннях конфлікту з Вірменією. Для Кремля такий сценарій – могутніший, самостійніший і впливовіший Азербайджан у тісному союзі

з Туреччиною – означатиме відродження впливу Анкари на Кавказі та втрату росіянами керівності політичних процесів. Тому Росія форсувала питання врегулювання міжнародно-правового статусу Каспійського моря, добившись для себе важливих поступок у питаннях безпеки, зокрема було запроваджено заборону для військових кораблів третіх країн заходити у Каспійське море.

Окремий інтерес стосовно експорту азербайджанського газу був у США. Це зумовило відповідні офіційні заяви та фактичну підтримку в реалізації проекту Південного газового коридору. Наприклад, коли нещодавно США запровадили нові санкції проти Ірану, вони зробили виняток із санкцій для проекту Південного газового коридору та дали зелене світло Азербайджану на співпрацю в цих проектах із Тегераном. Для Сполучених Штатів експорт азербайджанського газу послаблює позиції їхнього геополітичного противника – Росії, а підтримка Азербайджану з боку США дає їм змогу зберігати свій вплив на офіційний Баку.

З боку ЄС теж є значна реальна підтримка. Так, наприклад, на прохання інвесторів проекту Південного газового коридору було зроблено ви-

няток із вимог до Третього енергетичного пакету на період у 25 років.

Південний газовий коридор (ПГК) – комплексний й інфраструктурний проект постачання газу з родовища Шах Деніз-2 до Туреччини та країн Європи. Він включає в себе чотири окремі проекти: родовище Шах Деніз-2, Південно-Кавказький газогін (Баку – Тбілісі – Ерзурум), Трансанатолійський газогін (TANAP) і Трансадриатичний газогін (TAP).

Для постачання газу в Туреччину з родовища Шах Деніз-1 було збудовано **Південний кавказький газогін (South Caucasus Pipeline, Тбілісі–Джейхан–Ерзурум)**, запущений 2006 року. Ним газ передається від Сангачальського терміналу поблизу Баку до турецько-грузинського кордону, а Грузія за транзит отримує плату в натуральному вигляді – газом (5% від обсягу прокачування, не більш як 0,5 млрд куб. м на рік). 2013 року було ухвалено рішення про продовження газогону (проект South Caucasus Pipeline Expansion) із потужністю **20 млрд куб. м на рік** – для забезпечення транспортування газу з родовища Шах Деніз-2. Загальна протяжність обох газогонів (Південного кавказького та його продовження) – 1181 км. Оператором

газогону є BP, а співінвесторами – азербайджанські та інші іноземні компанії.

Трансанатолійський газогін пролягає територією Туреччини – від кордону з Азербайджаном до кордону з Грецією, яка повинна отримувати газ у майбутньому цим же трубопроводом. Після офіційного відкриття газогону в червні 2018 року ним почалося постачання газу до Туреччини. Нині потужність TANAP – 16 млрд куб. м на рік, із подальшим запланованим розширенням до 24 (після 2023 р.), а згодом до 31 млрд куб. м на рік (2026 р.).

Трансадриатичний газогін продовжуватиме Трансанатолійський, проходячи територією Греції, Албанії та закінчуючись в Італії, він готовий більш ніж на три чверті. Будівництво Трансадриатичного газогону затримувалось із політичних причин.

Шах Деніз-2 додасть 16 млрд куб. м на рік до азербайджанського видобутку, до 10, які зараз забезпечує Шах Деніз-1. Із них 6 млрд куб. м призначено для потреб Туреччини та 10 – для європейських країн. Стосовно загальних обсягів споживання газу в ЄС (491 млрд куб. м, з яких 360 імпортовано) та інших європейських країнах, такий об'єм не є критичним для диверсифікації. Тож зрозуміло, що експерти цілком справедливо скептично оцінюють перспективну роль коридору в постачанні газу до Європи протягом найближчого десятиліття. У баченні Саймона Пірані з The Oxford Institute for Energy Studies до 2030 р. роль Південного газового коридору для газового постачання Європи буде незначною, а в подальшому визначатиметься можливим приєднанням до нього інших регіональних постачальників (Туркменістан, Іран, Казахстан та країни Східного Середземномор'я), змінами в попиті та можливостях транспортування ресурсу, кон'юнктури на Кавказі й у Туреччині та умов, які визначатимуть конкурування ПГК з іншими шляхами постачання газу до Європи.

Про цей проект заговорили в Євросоюзі ще 2008 року, коли ЄС почав розглядати можливості для диверсифікації свого газового постачання і зменшення залежності від одного постачальника, на той момент Росії, особливо після неприємного досвіду українсько-російських газових війн 2005–2006 років. 2008 року ЄС ухвалив план, згідно з яким було висунуто ініціативу співпраці з Азербайджаном, Грузією, Туреччиною, Туркменістаном та іншими країнами регіону в межах проекту ПГК.

Крім того, ініціатива збіглася в часі з сумнозвісною мюнхенською промовою Володимира Путіна, яку вважають відправною точкою нової холодної війни між США та Росією. Вона засвідчила, що Москва переходить у стратегічну конфронтацію з Вашингтоном і Заходом загалом, а це робить РФ менш передбачуваним і менш надійним газовим постачальником.

Підтримка ЄС стала ключовою для Азербайджану, а їхні стосунки тоді саме переживали підйом. 2004 року Азербайджан став частиною Східного партнерства ЄС, що дало країні змогу частково інтегруватися в європейську економіку, залучити інвестиції на інфраструктурні проекти та розвиток нафтогазових потужностей у Каспії. 2007 року Євросоюз затвердив трирічну програму фінансової підтримки Азербайджану, бюджет якої складає 92 мільйони євро. До 2016 року офіційний Баку приєднався до спеціальної інноваційної програми ЄС INOGATE, яка зосереджувалася на розвитку альтернативних джерел енергії і побудові спільної архітектури енергетичної безпеки.

ПГК – результат цієї співпраці й один з найамбітніших проектів Азербайджану, що є надзвичайно вигідним його західним партнерам і Туреччині, яка за його допомогою посилить свої позиції на енергетичному ринку Європи.

Водночас реалізація важливого для Азербайджану проекту не була безпроблемною. Попередній лівоцентристський італійський уряд Маттео Ренці виступав проти будівництва газогону на своїй території. Цей проект викликав масові протести населення в регіонах, які це будівництво зачіпало. Місцеві енвайроменталісти заявляли, що газогін нестиме неабияку загрозу екології і здоров'ю людей. Їх підтримувала частина владної коаліції, занепокоєна питаннями екології.

Після парламентських виборів в Італії 2018 року питання знову підняли в публічну площину. Прихід до влади коаліції у складі «Руху 5 зірок» та партії «Ліга» викликав змішані відчуття щодо проекту. З одного боку, «Ліга» не проти розвитку Трансадриатичного газогону, оскільки розглядає його як спосіб посилити роль Італії в енергетичній політиці ЄС. Будівництво труби дасть італійцям можливість стати центром для реекспорту природного газу далі в Західну Європу через Альпи. А це посилить вагомість і значущість Італії в їхньому регіональному протистоянні з Францією та Німеччиною.

З іншого боку, партія «Рух 5 зірок», яка одним із головних принципів сповідує енвайроменталізм, виступає проти зведення трубопроводу, вважаючи його загрозою для навколишнього середовища і марнування грошей. Міністр екології Італії, який був обраний за квотою «Руху», Серджо Коста назвав цей проект «позбавленим сенсу» й наголосив, що в Італії падає попит на газ, а значить – труба нікому не потрібна.

Дуалізм поглядів на проект трубопроводу породив палкі дебати в новому італійському уряді. До сьогоднішнього дня єдиної позиції в Римі щодо труби немає. Члени «Руху 5 зірок» виступають проти проекту і не бажають відмовлятися від своїх принципів, що стане для них поганим політичним прецедентом у інших ситуаціях – плануванні бюджету, боротьбі з організованою злочинністю, міграційній політиці тощо.

Водночас цей проект уже зараз є особливо важливим для Азербайджану та Туреччини для укріплення їхніх позицій як постачальника та транзитера на газовому ринку регіону. Профільний єврокомісар Марош Шевчович не виключив можливості приєднання в майбутньому до проекту інших постачальників газу – Ірану та Туркменіс-

тану – для нарощення обсягів постачання та глибшої його диверсифікації.

Загальна протяжність газогонів ПГК – 3317 км, а це, зрозуміло, зумовлює порівняно високу вартість проекту, з розрахунку на одиницю прокачування газу. Нинішні кошториси будівництва в окремих випадках є нижчими, ніж на етапі початкового планування. За оцінками Wood MacKenzie, скорочення кошторису TANAP (з \$11 млрд 2013 року до \$8 млрд на завершальному етапі будівництва) перетворило цей проект зі стратегічно важливого, але сумнівного за економічною доцільністю, в цілковито прийнятний.

Попри це високі затрати – капітальні та на поточну експлуатацію – зменшують привабливість шляху порівняно з іншими, новими, які будуються, зокрема «Турецьким потоком». Як згадувалося вище, Туреччина отримуватиме значні платежі за транзит каспійського газу. Притому нарощення поставок із Росії (навіть будівництво двох ниток «Турецького потоку») загострюватиме конкуренцію і здатне робити розширення ПГК маловигодним. Запуск «Турецького потоку» загострить конкуренцію та боротьбу за покупців між цими двома маршрутами.

Вартість реалізації проекту «Південний газовий коридор» станом на липень 2018 року

	Потужність, млрд куб.м/рік	Вартість, млрд \$	Здійснені витрати на 30.04.2018, млрд \$	Протяжність газогону
Шах Деніз-2	16	22,7	17,7	100
Продовження Південно-кавказького газогону	23,4	4,5	4,2	489
TA NAP	20	7,9	5,4	1 850
TAP	10	4,5	2,9	878
Разом		40, 33	30,67	3 317

Свого часу президент України заявляв про готовність країни імпортувати газ цим же маршрутом – з боку Туреччини через Болгарію та Румунію. Проте такий намір був фактично свідомою відмовою від спроб зберегти статус України як транзитера газу в регіоні.

IPAH

Роль Ірану в майбутньому газотранспортних мереж регіону важко переоцінити. Це одна з країн, яка грає ключову роль не лише в енергетичній галузі, але й у регіональній архітектурі безпеки. Геополітичні позиції Ірану доволі потужні як у Східному Середземномор'ї завдяки розгалуженій мережі проіранських сил у Лівані, Сирії та Палестині, так і в Чорноморсько-Каспійському районі – через свою географічну близькість до Азербайджану. Навіть більше, Іран є брамою Близького Сходу до Південної Азії, маючи кордон із пакистанським напівавтономним регіоном Белуджистан.

Іран посідає друге місце у світі за обсягами запасів газу, володіючи 33,2 трлн куб. м, або ж 17,2% усіх світових резервів (після Росії, якій належать 33,2 трлн куб. м, або ж 18,1% світових резервів). Водночас обсяги видобутку газу Іраном є незмірно меншими за його запаси та порівняно з іншими країнами з великими запасами газу. Так 2017 року обсяги видобутку газу склали 223,9 млрд куб. м. Для порівняння, видобуток РФ – 635,6 млрд куб. м.

Притому, незважаючи на відносно великі обсяги видобутку, Іран не стоїть серед лідерів експорту цього ресурсу, а значну його частину спрямовано на покриття внутрішніх потреб. 2017 року експорт склав лише 12,5 млрд куб. м, а частка країни у глобальній торгівлі ресурсом через газогони склала лише 1,69% (країна досі не має власних терміналів для експорту СПГ, хоча давно є плани щодо їх будівництва).

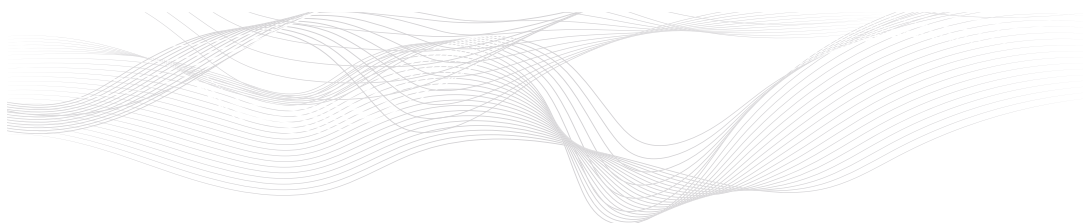
Головна причина порівняно низьких обсягів видобутку та експорту газу – часткова міжнародна ізоляція, зумовлена санкціями різних років, а отже існування бар'єрів для входу іноземних інвесторів (незважаючи на їхній глибокий інтерес) у видобутку газу та будівництві інфраструктурних проектів для експорту газу.

Іран жив під санкціями понад 30 років, починаючи з Ісламської революції 1979 року, внаслідок якої погіршилися стосунки Ірану та США. З 2003 року проти Ірану запровадили вже міжнародні санкції за мандатом ООН через іранську ядерну програму та порушення Тегераном міжнародних угод про нерозповсюдження зброї масового знищення.

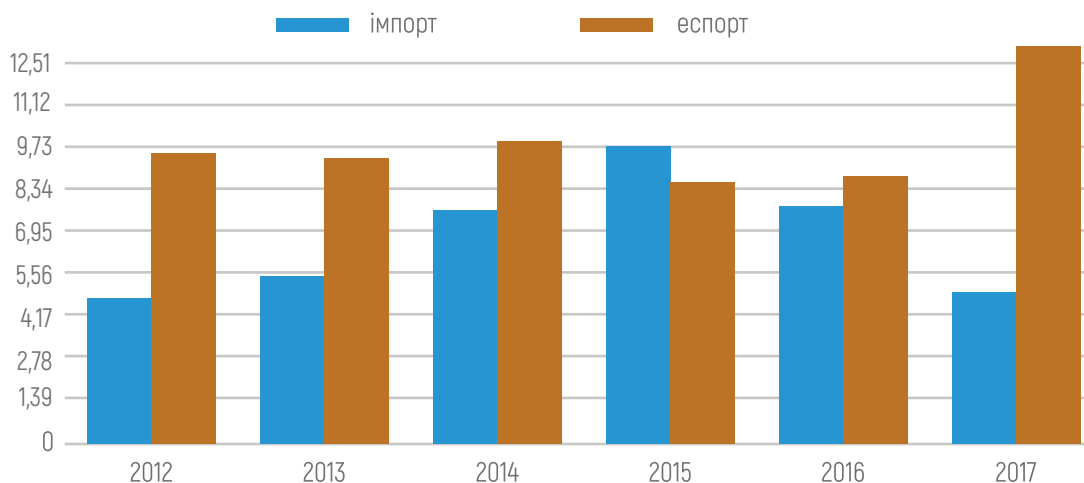
Санкції підірвали економіку Ірану та відрізували його від значної частини зовнішніх ринків, зокрема енергетичних. Навіть менш чутливі до питань прав людини Росія і Китай свого часу були змушені приєднатися до міжнародних санкцій у Раді Безпеки ООН. А нелегальна торгівля в обхід санкцій, хоч і давала Ірану можливість зберігати свою частку на ринку, але не давала змоги торгувати повноцінно.

Левову частку газу, що видобувається у країні, спрямовано на покриття внутрішніх потреб – 214,4 млрд куб. м 2017 року. Іран є одним із глобальних лідерів зі споживання газу, займаючи четверте місце після США (739,5 млрд куб. м), РФ (424,8) та Китаю (240,4). Обсяги споживання ресурсу незіставні з рівнем економічного розвитку та національного багатства цих країн. Навіть більше, в окремі роки Іран змушений був імпортувати газ для покриття зимових піків, що зумовлено насамперед вузькими місцями внутрішньої газорозподільчої інфраструктури. Фактично надмірне внутрішнє споживання та високі рівні субсидування споживачів, а також чинна система державного управління були внутрішніми причинами, що гальмували можливості нарощення експорту газу Іраном.

2017 року Іран експортував газ до Туреччини, Вірменії, Азербайджану та Іраку (перший рік постачань), а імпортував з Туркменістану (4,72 млрд куб. м імпорту проти 12,5 загального експорту). Основним покупцем іранського газу є Туреччина – 71,2% від загального експорту Ірану.

Динаміка обсягів видобутку, експорту та імпорту газу в Ірані, млрд м³

Джерело: US EIA, Facts Global Energy

Фактично обидві країни нині перебувають у ситуації, коли газоторговельне партнерство між ними є вкрай необхідним. Так Туреччина досі не мала змоги замінити іранський газ, а для Ірану можливості подальшої співпраці з Туреччиною є важливими з точки зору збереження експорту та отримання відповідних доходів. Вочевидь, саме з таких причин Туреччина прагнуче ігнорувати нові санкції США стосовно Ірану. Так Анкара заявила, що продовжить закупівлі іранського газу відповідно до чинного довготермінового контракту. Притому подальші перспективи нових контрактів та маршрутів постачань газу Іраном до Європи та Туреччини є складнопрогнозованими після оголошення нових санкцій із боку США.

Згодом, на початку травня, президент Дональд Трамп своїм указом запровадив додаткові санкції проти Ірану, цього разу проти їхньої металургії, що вдарило по щонайменше 10% іранського експорту та посилило його ізоляцію. У відповідь офіційний Тегеран пригрозив Штатам перекриттям Ормузької протоки, через яку проходять більшість нафтових танкерів із Перської затоки.

12 травня 2019 року в порту еміратського міста Фуджейра сталися загадкові вибухи, які пошкодили кілька саудівських кораблів, що перевозили нафту. Сполучені Штати та Саудівська Аравія одразу ж звинуватили в цьому Іран, а Вашингтон спрямував у Перську затоку бойову ударну групу

ВМС на чолі з авіаносцем, а також відправив туди 1,5 тисячі американських військових, особливо після обстрілу єменськими бойовиками нафтогону на території Саудівської Аравії.

Усе це серйозно загострило ситуацію в регіоні та підвело Іран та США на межу збройного конфлікту. Країни регіону неоднозначно сприймають перспективи зіткнення, а Саудівська Аравія скликала негайну конференцію арабських держав Перської затоки, на якій має намір обговорити спільну стратегію протидії Ірану.

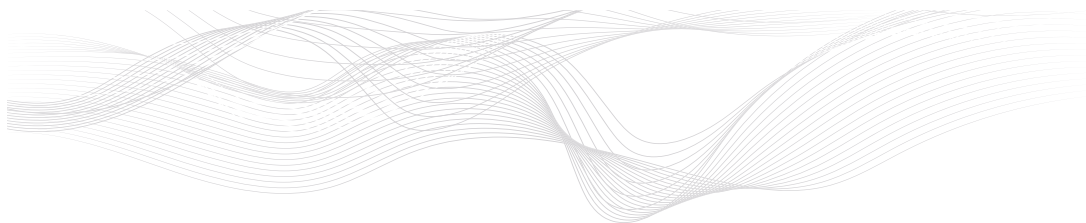
Санкції Сполучених Штатів стали об'єктом суперечки не лише між США та Туреччиною, але й у Євросоюзі. Односторонній вихід США з іранської ядерної угоди 2015 року не підтримали ані ЄС, ані Росія, ані Китай. Всі підписанти угоди вирішили тримати її на плаву, щоб не дати Ірану знову поновити свою ядерну програму.

ЄС не вигідно розривати договір, щодо якого переговори велися протягом 10 років. Для європейців розрив домовленостей і нові санкції США провають новий конфлікт на Близькому Сході та негативно позначаються на стабільності всього регіону. А вона є для ЄС ключовою, адже від того, наскільки стабільними і передбачуваними є Іран та Близький Схід, залежить, чи буде Європа й далі страждати від потоків біженців.

Навіть більше, питання санкцій США має ще й ідеологічний присмак. Те, що Дональд Трамп так легко використовує механізм санкцій, коли йому заманеться, та ігнорує рішення Міжнародного суду ООН про відсутність підстав виходити з ядерної угоди, викликає в Європі занепокоєння й роздратування. Для традиційних ліберальних еліт у Брюсселі багатостороння дипломатія – це основа міжнародного порядку та його стабільності, тоді як адміністрація Трампа віддає перевагу двостороннім угодам, продиктованим національними економічними інтересами в їхньому вузькому трактуванні.

Чимало європейських компаній зацікавлені в іранському ринку. Після скасування санкцій 2015 року ЄС дуже швидко зайшов на ринок Ірану, зокрема газовий. Наприклад, французький енергетичний гігант Total одразу ж підписав низку багатомільйонних контрактів на розробку ділянок газового родовища Південний Парс. Утім, після запровадження санкцій США компанія залишила Іран, а її частку на ринку захопили китайці. Така сама ситуація – й у автомобілебудуванні.

РЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ІРАНУ У ГАЗОВІЙ СФЕРІ

Нинішній розвиток турецько-іранських газових відносин – уже не перший випадок, коли Туреччина погоджується на імпорт іранського газу всупереч невдоволенню США. Підписання 1996 року двостороннього довготермінового контракту викликало роздратування США на тлі оголошених ними 1995 року санкцій. Водночас проти самої Туреччини США не запровадили санкцій за цей контракт та здійснення відповідних інвестицій у газотранспортну інфраструктуру спільно з Іраном, вочевидь, розуміючи життєву важливість таких газових поставок. Сьогодні ж Туреччина тісно співпрацює з двома «суперниками» США – Росією та Іраном. І на тлі напруження в турецько-американських відносинах не можна виключати спроб впливу на Туреччину з метою скоригувати її енергетичну політику.

Сьогодні Сполучені Штати опинилися у складному становищі. Геополітична ситуація на Близькому Сході змушує Вашингтон шукати нові регіональні альянси, на які можна спиратися, зменшуючи свою роль «світового поліцейського», як цього прагне Дональд Трамп з його політикою «Америка понад усе!»

Туреччина завжди була важливим союзником США в галузі безпеки, енергетики та торгівлі. Тому американські санкції проти Анкари ніколи не розглядалися всерйоз. Але сьогодні ситуація інша. Туреччина зблизилася з Росією, Іраном та

Китаєм і пішла шляхом конфронтації зі США через сирійську політику Білого дому та блокаду Катару, яку де-факто підтримує Вашингтон.

У відповідь у США шукають способи нормалізувати стосунки з Анкарою і вплинути на Туреччину, щоб розбити їхній політичний та енергетичний союз з Іраном, ізоляція якого стала наріжним каменем близькосхідної політики адміністрації Трампа.

Чудова нагода для примирення настала на початку жовтня 2018 року, коли в Туреччині вбили саудівського інсайдера та колишнього королівського радника Джамалю Хашкаджі. Офіційна Анкара розкрутила цю справу на весь світ і почала тиснути на Саудівську Аравію, звинувативши в цьому убивстві наступника престолу принца Мухаммеда бін Сальмана та його батька-короля.

Це підірвало відносини між Ер-Ріядом і Вашингтоном, а Дональда Трампа – близького друга й союзника принца Мухаммеда – поставило в незручне становище. Він був змушений домовлятися з турками, щоб вони зам'яли справу в обмін на поступки.

Вбивство Хашкаджі зіграло вирішальну роль у поновленні діалогу між США і Туреччиною, в ході якого Вашингтон намагається схилити Туреччину назад на свій бік і вирвати її з обійм Росії та Ірану. Утім, поки що серйозних зрушень в цьому напрямку не сталося.

Між Туреччиною і США триває протистояння з цілої низки спірних питань, починаючи від невирішеного курдського питання в Сирії, порушення прав палестинців, закупівлі російського озброєння і завершуючи торговими обмеженнями США та підтримкою Кіпру й Ізраїлю в їхніх намірах сформувати власний газовий хаб у Східному Середземномор'ї. Нещодавні спроби Конгресу США ухвалити законопроект про підтримку газотранспортних проектів Кіпру, Єгипту та Ізраїлю можуть ще більше загострити стосунки Вашингтона та Анкари.

2008 року Туреччина та Іран підписали Меморандум про взаєморозуміння стосовно видобутку та експорту газу, згідно з яким Туреччина мала б інвестувати в розробку газу в Ірані для подальшого власного імпорту, а також реекспорту до країн Європи. Туреччина заявляла спершу про 16 млрд куб. м, а згодом Іран – про 35, половина з яких мала призначатися для потреб Туреччини.

Проте на той час незрозуміло було, яким саме маршрутом планувалося здійснювати це постачання, а фактична реалізація постійно відкладалася. Наявні раніше проекти транспортування іранського газу до Європи через нову інфраструктуру постійно провалювалися. Вагомим чинником, який блокував вихід Ірану на європейські ринки, були санкції, пов'язані з іранською ядерною програмою. 2016 року фактично через них довелося шукати альтернативних постачальників газу для проекту газогону Набукко, який зрештою так і не було реалізовано. 2010 року з проекту Трансадри-

атичного газогону теж було виключено розгляд можливості отримання іранського газу. Проект «Перський газогін», який передбачав постачання газу до Туреччини та Європи (фактично шляхом, паралельним до ТАНАП та ТАП), теж відкладено. 2010 року під тиском санкцій і внаслідок виходу іноземних компаній (Total, Petronas, Shell та Repsol) фактично було зупинено спорудження двох СПГ-терміналів – Парського та Перського.

У перспективі співпраця Ірану з Туреччиною є вкрай важлива для першого через можливість приєднання до Південного газового коридору та подальшого експорту газу до Європи за умови розширення газогонів коридору в майбутньому. Проте такі перспективи тепер є туманними в контексті санкцій та незрозумілої нині політики Європи щодо Ірану.

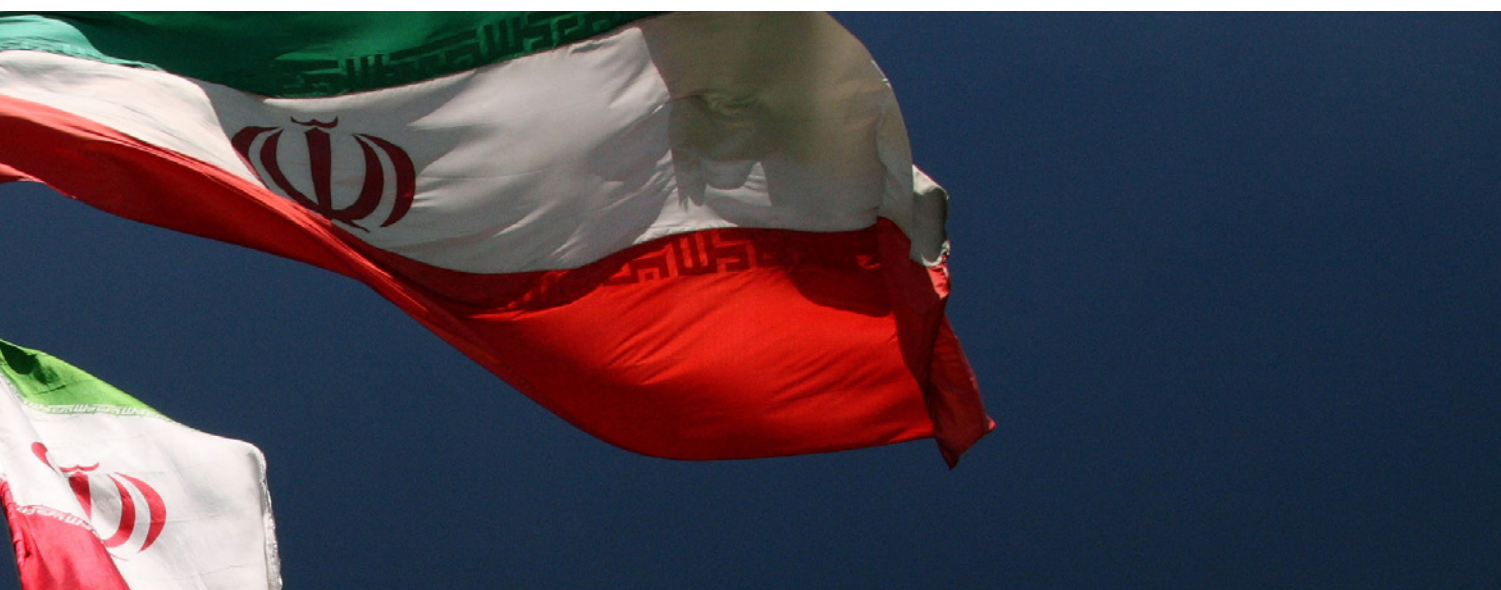
На тлі нового ставлення до іранської ядерної угоди з боку нинішньої американської адміністрації та напруженості у стосунках США з РФ, очікуваним є посилення співпраці Росії та Ірану. Не виключено, що таку співпрацю може бути спрямовано на допомогу Ірану в протистоянні санкціям США.

У грудні 2017 року було підписано меморандум про взаєморозуміння Газпрому з іранською стороною. Згідно з документом, російська компанія долучиться до завершення спорудження СПГ-терміналу в Ірані, а також трьох проектів із видобутку газу з особливо великими покладами – 3,8 трлн куб. м. Раніше обидві країни чинили супротив

спорудженню Транскаспійського газогону. Проте 2018 року ЄС та Туркменістан дійшли принципового порозуміння щодо будівництва цього газогону, завдяки якому Туркменістан зможе доєднатися до поставок Південним газовим коридором і долучитись до постачань ресурсу до ЄС.

Іран планує будівництво нових регіональних газогонів – до Оману, Пакистану та ОАЕ. Водночас через далеке розміщення від європейських споживачів, а отже потенційно високу вартість трубопровідного постачання, на тлі наростання потужностей забезпечення європейських країн газом Іран цілком може обрати модель перетворення на вагомий постачальник скрапленого природного газу. Знову ж таки, якщо цьому не чинитимуть опору опоненти, зокрема й через санкційну політику.

Кампанія з ізоляції Ірану, яку розпочала адміністрація Трампа, серйозно перешкоджає будь-яким регіональним енергетичним проектам, роблячи їх затратними та ризикованими. Останній пакет санкцій, який США ухвалили проти Ірану на початку червня 2019 року, а також припинення наприкінці квітня всіх пільгових дозволів країнам купувати іранську нафту серйозно загострили ситуацію. За час, поки триватиме економічна й торговельна блокада Ірану з боку США, позиції посилять інші постачальники газу в регіоні, а Іран так і може залишитися найменш затребуваним постачальником із великими запасами газу.

FLAME

Природний газ є вкрай важливим ресурсом для ще одного регіонального гравця, роль якого може помітно зрости протягом найближчого десятиліття, – Єгипту. Запаси газу в країні оцінюються в 1,8 трлн куб. м – 0,9% глобальних запасів та 12,86% усіх запасів на континенті.

Зважаючи на таку частку, Єгипет є одним із основних видобувачів газу в регіоні (49 млрд куб. м, станом на 2017 р.), займаючи 3-тє місце після Алжиру (91,2) та Нігерії (47,2). Водночас високі обсяги видобутку, як і в Ірані, нейтралізуються значним внутрішнім споживанням. Так частка газу в сукупному кінцевому енергоспоживанні постійно зростала. Станом на 1990 р., на газ припадало 20,9% (7,8 млрд куб. м), 2000 року – 36% (19,3 млрд куб. м), 2010-го – 49% (43,4 млрд куб. м), а 2016 року – 52% (56 млрд куб. м) . Як очікується, попит на газ в країні зростатиме протягом найближчого десятиліття .

Для Єгипту питання природного газу – одне з найважливіших. Газ і вода – це ті стратегічні ресурси країни, які фактично керують політикою єгипетської влади, починаючи з 1950-х років і пізніше у міру зростання чисельності населення уже 95-мільйонного Єгипту.

Протягом останніх років Єгипет страждає від ресурсної кризи – нестачі води та газу. Ця проблема стала настільки критичною, що будь-які питання релігійної, економічної політики та безпеки відійшли на другий план.

Ресурсна криза в Єгипті може стати драйвером потенційного соціального вибуху в країні, і в Каїрі

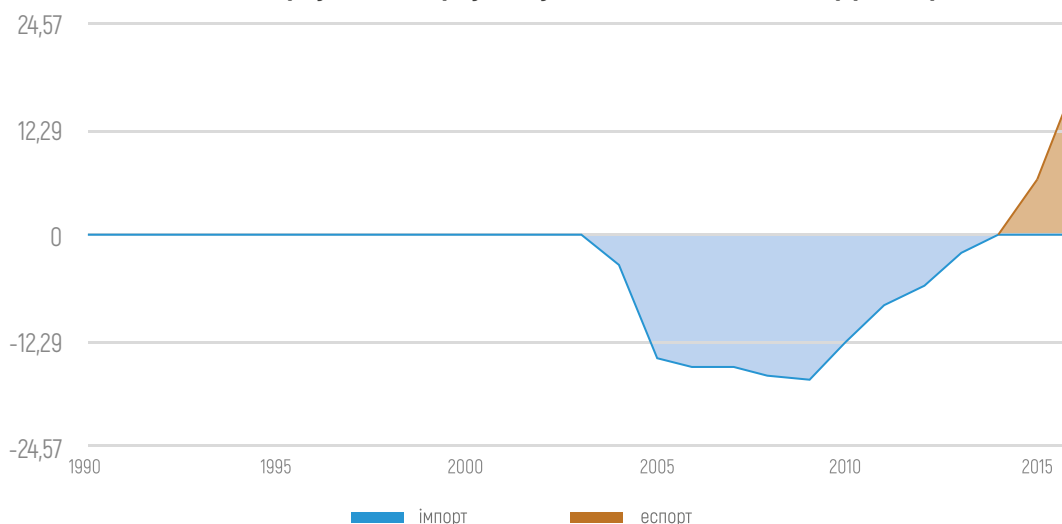
це чудово усвідомлюють. Проблема нестачі води для фермерів стала однією з причин революції 2011 року, яка завершилася крахом режиму экс-президента Хосні Мубарака.

Газові проблеми в Єгипті розпочалися ще 2012 року, коли запаси природного газу почали скорочуватися. Природний газ багато років був основою єгипетської економіки та промисловості. 2013 року на газ припадало 51,3% енергоспоживання. Саме цей ресурс генерував понад 70% усієї електроенергії. І раптом у 2014–2015 роках почалися віялові відключення електроенергії, на які був змушений піти уряд президента Абдель-Фаттаха Ас-Сісі для регулювання ситуації.

Коли газ почав вичерпуватися, населення Єгипту лише зростало, а з ним зростав і попит. Унаслідок значного зростання споживання та повільного нарощування видобутку (попри значні запаси) після експорту газу протягом 2003–2014 рр. Єгипет став чистим імпортером ресурсу 2015 року. Для забезпечення поставок країна придбала дві плавучі регазифікаційні платформи для імпорту скрапленого природного газу.

Президент Єгипту поспіхом уклав контракти з міжнародними енергетичними компаніями BP, PetroChina та Shell для імпорту газу через плавучі термінали, щоб пом'якшити негативні наслідки енергетичної кризи та стримати невдоволення населення. Однак цього було недостатньо, оскільки витрати на імпорт газу були занадто високими для ослабленої революцією і переворотом єгипетської економіки.

Динаміка експорту та імпорту газу Єгиптом 1990–2016 рр., млрд м³

У часи імпорту основним постачальником газу до Єгипту був Ізраїль. Попри імпорتنу залежність в окремі роки Єгипет здійснював реекспорт газу.

Повернення до самозабезпеченості у газопостачаннях, а також покращення перспектив експорту стали можливими у зв'язку з розробкою нових покладів. 2015 року було розвідано нові поклади газу – у родовищах Зохран, Атолл, Нурус в дельті Нілу та інших. Унаслідок активної розробки родовища Зохран у співпраці з італійською Eni Єгипет 2018 року зумів знову стати самозабезпеченим. На кінець 2018 року було заплановано припинення постачання скрапленого природного газу. Подальша розробка цих родовищ здатна повернути Єгипту статус експортера. Притому не можна сказати, що Єгипет буде вкрай потужним експортером: як очікується, виходячи з нинішніх тенденцій, істотне нарощення потужностей може відбуватися з 2020 року, обсяги експорту цілком можуть складати 10 млрд куб. м щороку протягом близько 10 років.

Серед наявної нині інфраструктури, яку можна буде використати для експорту: СПГ-термінали та два газогінні шляхи – Йорданія-Сирія-Ліван, а також відгалуження до Ізраїлю.

Газова інфраструктура Єгипту може бути використаною для реекспорту газу з Ізраїлю та Кіпру. Таким чином, Єгипет може стати ключовим елементом коридору з експорту газу зі Сходу Середземномор'я до Європи.

Повернення Єгипту у список самозабезпечених газом країн, а також перспективи експорту визначають відносини країни із сусідами по регіону. Відкриття Зохран кардинально змінило ситуацію в країні та дало уряду змогу відвернути енергетичну катастрофу і перестати бути залежними від іноземних компаній і країн – експортерів газу. Певною мірою саме газове відкриття у Східному Середземномор'ї стали тим рушієм, який змінив баланс сил у цьому регіоні. Окрім єгипетського родовища Зохран, 2015 року також було відкрито родовище Левіафан біля берегів Ізраїлю, родовище Афродіта біля берегів Кіпру, родовище на морському кордоні між Ізраїлем і Ліваном та ще величезні кіпрські родовища в зоні, яка контролюється невизнаною турецькою частиною острова.

Це спровокувало кілька конфліктів між державами Східного Середземномор'я. Ліван і Ізраїль

почали сперечатися з приводу свого недефінітованого морського кордону. Туреччина заблокувала можливість для компаній розробляти родовища на шельфі Кіпру, мотивуючи це питаннями національної безпеки. Єгипет почав шукати шляхи отримати доступ до багатих ресурсів регіону, щоб вирішити свою газову проблему. Це призвело до зближення Єгипту з Ізраїлем і початку поступового формування ізраїльсько-єгипетського газового альянсу.

Єгипет та Ізраїль і раніше мали тісні енергетичні зв'язки, які ставали рушієм налагодження стосунків між ними. 2005 року обидві країни підписали договір, повністю протилежний минулорічному, – про експорт єгипетського газу до Ізраїлю. Звісно, це було до того, як 2012 року в Єгипті відчули перші ознаки енергетичної кризи через нестачу газу, і до відкриття ізраїльського газового родовища Левіафан 2015 року.

Крім того, посилення ісламського екстремізму та тероризму на Синайському півострові в Єгипті призвело до зростання кількості нападів бойовиків на газові трубопроводи країни. Це ще більше ускладнило ситуацію й остаточно розвалило єгипетсько-ізраїльські домовленості 2005 року. Не виключено, що за серією згаданих і скоординованих між собою атак терористів на газові об'єкти і трубопроводи стояв Катар, оскільки він був головним фінансистом ісламістських антиурядових угруповань на Синайському півострові, пов'язаних із рухом «Брати-мусульмани». Катару невідгідне формування регіонального газового хабу у Східному Середземномор'ї.

Єгипетсько-ізраїльський договір – перший і фундаментальний крок на шляху до створення міцного альянсу між державами та стратегічної співпраці для реалізації свого регіонального газового проекту. Угода має на меті відродити роботу двох єгипетських заводів скрапленого газу. У комбінації з аналогічною угодою Єгипту з Кіпром посилення роботи газових потужностей сприятиме подальшому розвитку цієї галузі.

Для створення потужної мережі в цьому регіоні необхідна тісна співпраця з ключовими гравцями, передусім – Кіпром та Ізраїлем. Для цього Єгипет і Кіпр підписали договір 2017 року про будівництво спільного газогону між ними. А договір з Ізраїлем по газу від 19 лютого 2018 року доповнює цю картину, адже є частиною цієї майбутньої мережі. За оцінками експертів, газові резерви Ізраїлю, Єгипту,

Кіпру, Туреччини, Греції, Лівану, Сирії і Палестини сумарно дорівнюють 370 трильйонам кубометрів газу – потенційно другий у світі за обсягами газу регіональний хаб.

Єгипетсько-ізраїльська угода від 19 лютого залишила у програті дві ключові держави регіону – Катар і Туреччину. Маленький газовий емірат, перебуваючи у блокаді з боку своїх регіональних ворогів уже понад рік, не зацікавлений у появі нових газових хабів, які складуть конкуренцію катарському газу. Власне, частково це і є причиною збереження Катаром тісних зв'язків із «Братами-мусульманами» в Єгипті та фінансування ним антиурядових угруповань на території Синайського півострова. Ціна питання – саме виживання Катару, адже з оформленням регіонального хабу у Східному Середземномор'ї емірат може втратити 70% європейського ринку і буде змушений відчайдушно шукати інші ринки, і це в умовах блокади та конфлікту з Саудівською Аравією.

2016 року Єгипет та Кіпр підписали меморандум взаєморозуміння щодо постачання газу та його реекспорту через єгипетську інфраструктуру. Згодом узгодили будівництво газогону з родовища Афродіта (Кіпр) до єгипетського СПГ-терміналу.

Як і Катару, Туреччині абсолютно не потрібні конкуренти, як-от Єгипет та тим паче Ізраїль. Офіційна Анкара активно розбудовує власний регіональний хаб, а поява нових родовищ біля Кіпру – це зайва проблема. Якщо, звісно, саму Туреччину не буде підключено до цієї мережі і вона не матиме в ній солідної частки та політичної ваги. Певною мірою саме цим мотивувалася Туреччина, пішовши на спробу врегулювання кіпрської кризи, коли 2017 року сторони несподівано поновили переговори на Кіпрі, але так і не дійшли згоди, хоча були за крок до мирного договору.

Туреччина всіяко протистоїть спробам Єгипту стати країною-експортером і сформувати газові альянси з Ізраїлем і Кіпром. Тому Анкара направила до берегів Кіпру військові кораблі, посилила свою антиізраїльську риторику в Палестині, почала переозброєння свого флоту, а також пішла на конфронтацію з Єгиптом у Лівії, де країни підтримують різних гравців.

Підписання 24 квітня 2019 року Меморандуму про співпрацю в енергетичній галузі між ЄС і Єгиптом стало ще однією проблемною точкою у стосунках Анкари та Брюсселя. Підписавши Меморандум,

Євросоюз чітко вказав, що готовий фінансувати й підтримувати саме Єгипет як центр майбутнього газового регіонального хабу, а не Туреччину, яка цим займається вже багато років. Це може стати додатковою перешкодою у процесі нормалізації стосунків ЄС і Туреччини, а також поляризувати позицію самих турецьких еліт, які до останнього намагалися схилити європейців на свій бік.

Антагонізм між Єгиптом і Туреччиною – один з основних геополітичних ризиків у регіоні Східного Середземномор'я у найближчому майбутньому. Обидві країни вже шість років перебувають у стані холодної війни, і різноманітні енергетичні проекти лише посилюють конкуренцію і підживлюють протистояння.

Меморандум змусить Туреччину посилювати свій альянс із Росією, Іраном та Азербайджаном, а також свою військово-морську присутність біля берегів Кіпру, щоб завадити Каїру і його партнерам реалізувати свої плани з побудови газотранспортного хабу.

ІЗРАЇЛЬ, ПЕРШІ ВІТЧИЗНЯНІ

Гучні та резонансні відкриття міжнародними енергетичними компаніями величезних газових родовищ у Східному Середземномор'ї протягом останніх 10 років стали для **Ізраїлю** справжнім подарунком небес. Спершу велетенське родовище Тамар 2009 року, а згодом і гігантські поклади газу Левіафан наступного року серйозно змінили правила гри в регіоні. Відкриття двох родовищ були без перебільшення серед найважливіших подій в історії енергетичної політики Ізраїлю. Єврейська держава вперше отримала реальні шанси не просто задовольнити всі національні потреби в області енергетики, але й перетворитися з імпортера на експортера природного газу.

Ізраїль – країна, дуже залежна від імпорту енергоносіїв. Обсяги імпорту, як і загальний обсяг енергоспоживання, зростали з роками. Лише з 2012 року відбулося скорочення обсягів в імпорті енергоносіїв. І значною мірою це було зумовлено істотним зменшенням обсягів закупівель природного газу внаслідок власного його видобутку. Виробництво природного газу в країні розпочалося після 2003 року для подальшого реекспорту. Внаслідок зростання видобутку з 2019 року заплановано експорт газу до Єгипту. Розвідка нових родовищ сприятиме й зміні структури енергетичного споживання країни – зростатиме роль газу у виробництві електроенергії разом із відновлюваними ресурсами.

Відкриття нових родовищ серйозно змінює відносини Ізраїлю та Єгипту. Перетворення цих країн на самозабезпечених цим ресурсом, а також використання потужностей Єгипту для експорту ізраїльського газу закладає підвалини для їхнього подальшого політичного зближення. Протягом багатьох років Ізраїль споживав газ на мінімальному рівні, а національні потреби покривалися за рахунок власного невеликого видобутку.

Ізраїль та Єгипет складно назвати великими друзями, навіть попри покращення політичних зв'язків на найвищому рівні останнім часом. З кінця 1940-х років обидві країни тричі вступали у масштабні збройні конфлікти. Попри підписання 1978 року Кемп-Девідських мирних угод і встановлення формальних дипломатичних стосунків, ворожнеча між двома народами зберігається й донині на рівні суспільства.

Після 2011 року ситуація погіршилася. Так звана арабська весна дестаблізувала Єгипет, і військовий переворот 2013 року занурив країну в іще

більшу кризу, що стало загрожувати стабільним поставкам газу в Ізраїль. 2012 року Каїр взагалі припинив постачання газу, оскільки його запаси почали вичерпуватися. Тому Ізраїль прискорив розробку своїх планів щодо видобутку власного газу та експлуатації нещодавно відкритих родовищ, аби звільнитися від залежності та вийти на енергетичну самодостатність. Відкриття покладів газу у 2009–2010 роках якнайкраще вписувалося у контекст регіональних подій.

Першочергово план Ізраїлю полягав у прискоренні розробки родовищ зусиллями американської компанії Noble Energy, яка відкрила їх, із паралельним виділенням 60% газових резервів на внутрішні потреби. Заради цього було навіть ухвалено спеціальний закон. Однак непорозуміння та суперечки між американським енергетичним консорціумом Noble Energy, прем'єр-міністром Біньяміном Нетаньяху і його партнерами по коаліції затягнули переговори на цілих шість років. У справу також втрутився антимонопольний комітет Ізраїлю, а згодом і Верховний суд, який заблокував плани уряду через надмірну, на їхню думку, монополізацію ринку електроенергії.

Тим часом, 2015 року в Єгипті італійська енергетична компанія Eni відкрила ще одне родовище під назвою Зохран, яке було більшим за два попередні. Це дало єгиптянам можливість вивратися з пастки енергетичної кризи, провести реформи та запустити процес видобутку власного газу. Відкриття нового родовища знову привернуло увагу міжнародних компаній та інвесторів до Східного Середземномор'я і змусило Кіпр та Ізраїль переглянути свої національні енергетичні стратегії. Відтепер Єгипту не потрібен був імпортований природний газ.

Окремим каменем спотикання між Ізраїлем та Туреччиною може стати Східносередземноморський газогін (EastMed pipeline) від родовища Левіафан до Греції через Кіпр та Крит. Фактично цей газогін знижуватиме попит на потужності другої гілки «Турецького потоку». EastMed мав би з'єднатися з «Посейдоном» та інтерконектором між Грецією та Болгарією. Європейська комісія визначила проект EastMed як потенційно реальний і виділила кошти на додаткові технічні експертизи. Утім, проти газогону виступила Італія, представники уряду якої заявили, що будуть проти приєднання цього газогону до згаданих вище європейських. Для партії «Ліга» цей трубопровід є конкурентом інших, вигідніших і перспективніших для Рима

проектів, а для «Руху 5 зірок» EastMed – це чергова труба, яка перешкоджає обіцянкам партії різко скоротити використання викопного палива до 2050 року.

Не дивно, що газові ініціативи Ізраїлю одразу ж зустріли спротив і в Туреччині. Офіційна Анкара одразу ж почала блокувати кораблі міжнародних компаній, перешкоджаючи проведенню розвідки біля берегів окупованої Туреччиною північної частини острова Кіпр. Військові кораблі ВМС Туреччини на давали змоги працювати у виключній економічній зоні Кіпру, яка була предметом суперечки між грецькою і турецькою частинами острова.

Ще однією державою, яка вступила в конфлікт з інтересами Ізраїлю, став Ліван. Офіційний Бейрут поспішив висунути свої претензії на значну частину газових родовищ, знайдених біля невідомого ізраїльсько-ліванського морського кордону. У Лівані не бажали віддавати газ ізраїльтянам, щоб згодом залежати від його поставок із Тель-Авіва. У відповідь Ізраїль застеріг ліванців від спроб перешкоджати розробці газових родовищ на спірних ділянках.

Нині Ізраїль має вирішити головне питання: як і через який маршрут експортувати природний газ до Європи? Варіантів існує декілька.

1. ВИКОРИСТАННЯ ЄГИПЕТСЬКИХ LNG-ТЕРМІНАЛІВ

Єгипетські термінали «Ідку» та «Дамієтта» можна використати для експорту природного газу. Також у цю схему вигідно було б включити Кіпр, а в перспективі і Грецію. У деякому сенсі це найкращий варіант для всіх сторін.

Єгипет прагне позиціонувати себе як майбутній регіональний газовий хаб, а Кіпру та Ізраїлю не буде потреби зводити власні LNG-термінали. Навіть більше, Єгипет і Кіпр уже підписали газову угоду, яка успішно працює на користь інтересів обох сторін. Ізраїль може зробити те саме. У політичному контексті Ізраїлю легше домовитися з Єгиптом, аніж з Туреччиною. Офіційний Каїр підтримують Саудівська Аравія, ОАЕ і США, які також є союзниками і партнерами Тель-Авіва. Ідеологічна та політична близькість можуть зіграти свою роль у розбудові ізраїльсько-кіпрсько-єгипетського газового хабу.

2. БУДІВНИЦТВО ОКРЕМОГО ГАЗОГОНУ

Наприкінці 2017 року Ізраїль, Греція, Італія та Кіпр домовилися про будівництво Східносередземноморського газогону протяжністю 2 тисячі км і вартістю \$7,4 млрд. Зараз сторони шукають компанії, що можуть стати партнерами для будівництва труби, але поки що охочих небагато.

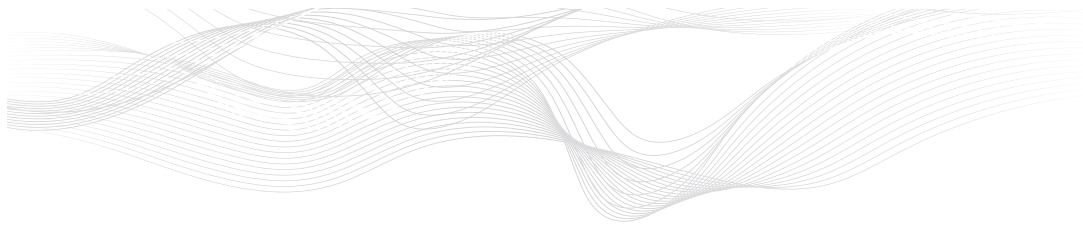
Хоча шлях через о. Крит до Південної Європи набагато бажаніший і спокійніший, аніж турецький маршрут, політичні ризики занадто високі. Вони відлякують інвесторів і чимало компаній, які прокладають труби. Ризики пов'язані насамперед з активністю в регіоні Росії та Туреччини, які,

очевидно, не дадуть новому газогону можливості під'єднатися до потоків газу в Європу. До того ж не всі країни ЄС підтримують цей маршрут.

Це найменш імовірний варіант для Ізраїлю. По-перше, потенційна труба перетинатиме або територію Лівану (що неможливо через конфлікти обох держав), або виключну економічну зону Кіпру, на яку впливає Туреччина. У обох випадках будівництво інфраструктури вкрай політизоване та повне ризиків. По-друге, конфлікт між Кіпром і Туреччиною за контроль над островом, який тягнеться з 1974 року, не дає можливості нормально запуснути інфраструктуру та забезпечувати її стабільність і безпеку. По-третє, останні політичні, релігійні та ідеологічні конфлікти між Анкарою і Тель-Авівом також унеможливають будь-яку співпрацю, надто – у чутливій для турків енергетичній сфері.

3. ПРОТЯГНУТИ ТРУБУ ТА ПІД'ЄДНАТИ ЇЇ ДО ТУРЕЦЬКОЇ МЕРЕЖІ

Якщо не брати до уваги вищепераховані варіанти, то існує ціла низка ширших, об'єктивніших і комплексних проблем регіонального рівня, які можуть стати перешкодою для амбітних енергетичних планів Ізраїлю.

— ПО-ПЕРШЕ, СХІДНЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я СПОВНЕНЕ РЕГІОНАЛЬНИХ СУПЕРЕЧОК.

Згідно з міжнародним правом, будь-яка прибережна держава має право на власну виключну економічну зону. Однак її кордони мають бути погоджені з сусідами. З цим у регіоні великі проблеми. Ізраїль та Ліван не визнають морських кордонів один одного, а дипломатичних стосунків в обох країн немає. Туреччина не визнає виключної економічної зони Кіпру, оскільки має свої претензії, які, у відповідь, не сприймають самі кіпріоти. До того ж існує й невизнана Турецька республіка Кіпру, яка заявляє про те, що має власну окрему виключну економічну зону, що, втім, не визнається ніким, окрім Анкари.

— ПО-ДРУГЕ, РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ІСТОТНО ВПЛИВАЮТЬ НА БУДЬ-ЯКІ ГАЗОВІ ДОМОВЛЕНОСТІ.

Туреччина та Єгипет на сьогодні перебувають у стані холодної війни, маючи чимало суперечок навколо Сирії, Кіпру, палестинського питання, переслідування ісламістських рухів, дружби з Ізраїлем, конфлікту в Лівії тощо. Навряд чи ці дві країни зможуть домовитись у такій політичній конфігурації. Крім того, погані стосунки спостерігаються й між Ізраїлем і Туреччиною, починаючи від особистого антагонізму між Нетаньяху й Ердоганом і завершуючи конфліктом через питання захисту прав палестинців. Щонайменше, поки ці два політики перебувають при владі, жодних серйозних зрушень у газових переговорах бути не може. З огляду на консолідацію влади в руках Ердогана в Туреччині 2018 року та перемогу Нетаньяху на дострокових парламентських виборах 9 квітня 2019 року протистояння триватиме, а значить, питання газу між ними навряд чи вирішуватиметься. Нарешті, існують проблеми і з Єгиптом. Точніше, з суспільством, яке не сприймає надміру близьких стосунків своєї країни з Ізраїлем, у якому переважна більшість єгиптян вбачають ворога.

— ПО-ТРЕТЄ, РОЗВІДКА У СХІДНОМУ СЕРЕДЗЕМНОМОР'І ДУЖЕ ДОРОГА.

Вона потребує чимало часу й ресурсів. Не всі компанії готові йти на це, тим паче займатися великими проектами.

— ПО-ЧЕТВЕРТЕ, ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ВІДЛЯКУЄ ІНВЕСТОРІВ.

Навіть на перших етапах планування експлуатації нових родовищ почали виникати суперечки всередині ізраїльського політикуму. Після ударів із боку Верховного суду та антимонопольного комітету почалися проблеми між урядом Нетаньяху й екологами, а згодом з опозиційними партіями, частина яких навіть погрозували закрити проект розробки родовища Левіафан у разі перемоги на парламентських виборах 9 квітня. Хоча вони не перемогли, але партія Нетаньяху має лише на 10 мандатів більше, а це означає, що коаліція, яка наступною прийде до влади, не буде однозначно стабільною і прогнозованою.

До того ж над прем'єр-міністром і досі тінню нависають офіційні звинувачення генпрокуратури у трьох корупційних справах. Оскільки прем'єр-міністр сам був ініціатором багатьох газових переговорів, його доволі туманна політична кар'єра породжує непевність у іноземних партнерів щодо запущених проектів, включаючи газові.

— ПО-П'ЯТЕ, ТЕРОРИЗМ, ЯК ЗАВЖДИ, ЗАЛИШАЄТЬСЯ НА ПОРЯДКУ ДЕННОМУ ІЗРАЇЛЮ.

Терористичні напади Ісламської держави та інших угруповань, включаючи проіранські, на

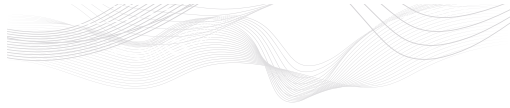

трубопроводи на Синайському півострові в Єгипті вже доводили, що ризик для газових проектів Ізраїлю існує, допоки він перебуває в надзвичайно ворожому середовищі.

— ПО-ШОСТЕ, НЕ ВАРТО ЗАБУВАТИ ПРО ФАКТОР ІРАНУ.

Ізраїль веде фактичну війну проти Ірану та його союзників по всьому регіону. Офіційний Тегеран має розгалужену мережу агентів впливу та чимало союзників серед країн регіону, включаючи Ліван. Офіційний Бейрут уже кинувся висувати претензії на частину газових родовищ, розташованих на морському кордоні з Ізраїлем.

Такі проблеми актуальні й для **Кіпру**. Національна енергетична стратегія острова стикається з головною й основною перешкодою – позицією Туреччини. Мирні переговори між грецькими та турецькими кіпріотами, які ледь не завершилися мирною угодою 2017 року, провалилися. Із ними розвіялися останні сподівання на дипломатичне врегулювання їхніх суперечок навколо виключних економічних зон і районів буріння газових покладів. Турецькі ВМС продовжують блокувати діяльність міжнародних енергетичних компаній і кіпрських кораблів біля берегів острова, а значить, будь-які проекти, які передбачають експлуатацію нещодавно відкритих родовищ, не мають сенсу.

Протягом двох років Кіпр намагався вести переговори з Анкарою і навіть зумів заручитися підтримкою Єгипту та Ізраїлю. З офіційним Каїром було укладено договір про експорт газу, що став першим маленьким кроком до реалізації мрій трьох держав про газовий хаб. Утім, далі цих домовленостей справа не пішла. Вся проблема й надалі полягала у спротиві Туреччини.

Переломним моментом кіпрської історії з газом стало залучення на свій бік Сполучених Штатів. У середині березня цього року група американських сенаторів зареєструвала законопроект під назвою «Акт безпеки та партнерства у Східному Середземномор'ї». Він передбачає надання військово-політичної підтримки Кіпру,

скасування збройного ембарго, запровадженого 1987 року, і виділення ресурсів на забезпечення охорони берегів країни, що є очевидним натяком на протистояння турецькому флоту. Реєстрація такого законопроекту, який невдовзі може стати законом, серйозно змінює правила гри і може вивести ситуацію з глухого кута. Фактично США намагаються зробити ставку на ізраїльсько-кіпрсько-єгипетський регіональний газовий хаб на противагу Туреччині та її енергетичним інтересам.

Гра американців на Кіпрі стане черговим подразником у відносинах із турками, а їхня мілітаризація регіону внаслідок ухвалення цього законопроекту лише посилить антагонізм між сторонами газових суперечок у Східному Середземномор'ї. Саме це й буде головним болем кіпріотів (і греків) у найближчі кілька років.

У газових спорах у Східному Середземномор'ї особливе місце відводиться **Греції**. Укладення наприкінці 2017 року багатосторонньої угоди про будівництво газогону для експорту блакитного палива в ЄС істотно посилює регіональну вагу Греції. Обрання саме цієї країни, а не Туреччини, як транзитної, засвідчило остаточний перехід Ізраїлю від політики орієнтації на Туреччину (коли їхні стосунки були на підйомі у 2002–2010 роках) до зближення з Грецією в питаннях енергетичної стратегії у Східному Середземномор'ї.

Протягом багатьох років геополітична орієнтація Тель-Авіва характеризувалася прохолодними й напруженими відносинами з Грецією і приязними натомість стосунками з Туреччиною. Цю картинку було підживлено ще більше після 2008 року, коли Анкара запустила регіональну політику «добросусідство з усіма». Однак іділія протрималася недовго.

Зміни у зовнішньополітичній орієнтації Ізраїлю стали результатом двох важливих процесів – посилення ролі країни як експортера газу та різкого погіршення стосунків із Туреччиною. Після 2009 року Ізраїль ініціював зближення з греками у питаннях енергетики, що почало дратувати турків. Після інциденту з убивством ізраїльськими військами турецьких активістів біля берегів сектору Гази 2010 року, а також проведення спільних військових навчань Ізраїлю та Греції 2011 року відносини з Туреччиною пішли на спад. Важким ударом по них стали регіональні розбіжності між

Анкарою і Тель-Авівом – блокада Катару (Ізраїль її негласно підтримує), палестинське питання (Ізраїль пішов на зрив домовленостей 1993 року), війна в Сирії (Ізраїль таємно домовився з росіянами про розподіл впливу), переворот у Туреччині 2016 року тощо.

У таких умовах, і особливо після початку формування Туреччиною регіонального газотранспортного хабу, який не дуже зважав на інтереси Ізраїлю, переорієнтація на Грецію здалася цілком адекватною і логічною ідеєю. Саме це і сталося, що, як наслідок, привело Ізраїль та Грецію до підписання доленосної угоди 2017 року про Східносередземноморський трубопровід до Європи.

Для Греції з її виснаженою економікою, складною соціально-політичною ситуацією й ослабленими позиціями всередині ЄС роль однієї з ключових транзитних держав – це справжнє спасіння, геоекономічний прорив, що цілком задовольняє амбіції панівних еліт в Афінах. До того ж іще у 2012–2013 роках Греція заявляла, що, ймовірно, має власні поклади газу та нафти біля берегів о. Крит, а тому включення країни в нові газотранспортні мережі може стимулювати ще й національну нафтогазову галузь.

Зі свого боку, Туреччина активно критикує спільні ізраїльсько-грецько-кіпрські домовленості. Хоча важелів впливу, щоб зупинити проекти, в Анкари немає, її військова міць поки що єдине, що заважає країнам здійснювати будівництво труби та експорт газу з берегів Кіпру. Туреччина неодноразово попереджала, що застосовуватиме військову силу, якщо Кіпр чи Ізраїль намагатимуться видобувати газ у виключній економічній зоні турецького Кіпру. У відповідь у бік Туреччини лунали погрози з боку Греції та США. Це лише погіршило ситуацію навколо цих проектів, оскільки відлякує інвесторів. Останні вважають, що протистояння підвищує ризики збройного зіткнення у Східному Середземномор'ї.

ПЕРСПЕКТИВИ ГАЗОВИХ ВІДНОСИН РЕГІОНУ В МАЙБУТНЬОМУ

Протягом останніх десяти років ринки природного газу зазнали істотних змін під впливом політичних, екологічних та технологічних чинників. Розвиток технологій розвідки та видобутку природного газу, а також їх часткове здешевлення зробили економічно доступними раніше неперспективні запаси та зумовили появу великої кількості нових гравців на ринках. Порівняно невеликі країни почали покривати потреби власним видобутком, в окремих випадках готуючись експортувати ресурс.

Зміну в геополітику природного газу приніс і розвиток технологій транспортування скрапленого газу. Це дало змогу імпортозалежним країнам диверсифікувати поставки і зумовлювати зниження можливого тиску з боку окремих великих постачальників. Зрештою регіональні газові ринки почали перетворюватися на глобальний, до того ж із вищим рівнем конкурування за рахунок появи нових дрібних гравців.

Певною мірою посилення інтересу до газу, передусім в Європі, пов'язане з кліматичними цілями та намірами скорочення використання вугілля та атомної енергетики. Газ розглядається як тимчасовий ресурс на час перехідного періоду до моменту активного розвитку відновлюваної енергетики (зокрема й розвитку виробництва біогазу, який замінюватиме використання природного газу) та можливої появи нових джерел енергозабезпечення. Згідно з низкою прогнозів, попит на природний газ почне знижуватися після 2040 року.

На тлі глобалізації ринків і конкуренції, що зростає, а також зважаючи на обмеженість горизонту високого попиту на газ, його експортери, а передусім великі гравці, намагаються закріпитися на ринках та забезпечити собі отримання доходів на найближчі десятиліття, малі ж – убезпечитися від залежності та можливого тиску з боку великих гравців, а територіально великі країни без власних покладів газу зацікавлені й у транзиті енергоносіїв.

Зрештою це зумовило та продовжуватиме загострювати конкуренцію, а отже й політико-економічну боротьбу для захисту національних інтересів. Учасником такої боротьби стала й Україна. Намагаючись позбавити Україну статусу критично важливого транзитера російських енергоносіїв до ЄС, Росія ініціювала будівництво обхідних газогонів, серед яких і «Північний потік-2» та «Турецький потік», які споруджуються сьогодні. Зрозуміло, що в умовах незмінно високого попиту на газ у ЄС,

втрати України є вигодами інших країн, передусім Росії, Туреччини та Німеччини, а також інших дрібніших країн, які братимуть участь у транзиті загаданими газогонами. Притому не обійдеться й без політичних втрат у частині значущості в регіоні та можливостях захищати національні інтереси, а також додаткових труднощів із газозабезпеченням країни в умовах нових маршрутів постачання ресурсу (незважаючи на невикористаний досі потенціал самозабезпечення газом).

Східне Середземномор'я – яскравий приклад регіону, геостратегічна цінність якого зросла в кілька разів за останні 10 років, що радикально змінює політичний ландшафт країн регіону. Відкриття нових газових родовищ 2010-го, 2013-го та 2015 року привернуло увагу міжнародних компаній і глобальних гравців, а також загострило регіональне протистояння, в епіцентрі якого опинилися Туреччина, Ізраїль, Єгипет, Кіпр, Ліван, Іран, Азербайджан, США, Росія, Італія і Греція – країни, які мають амбітні плани із завоювання газових ринків Європи та Близького Сходу.

Ізраїль отримав шанс стати потужним експортером газу в регіоні, посиливши свою політичну вагу та поставивши своїх арабських сусідів у залежність від власних потужностей та інфраструктури. Це змусило владні еліти коригувати свою зовнішню політику, йти на зближення з Єгиптом і Кіпром, а також втягнутись у холодну війну з Туреччиною.

Ліван, Йорданія, Сирія і палестинські території постали перед дилемою – розвивати стосунки з Ізраїлем, у якого виявилось багато газу, чи підтримати інших регіональних гравців на противагу ізраїльсько-американському енергетичному лобі. Ця дилема серйозно змінила політичну ситуацію всередині цих країн, змусивши деякі з них переглянути свої стосунки з Туреччиною, Іраном, Росією і Китаєм.

Відкриття великих покладів природного газу у Східному Середземномор'ї зробило цей регіон ще однією ареною затятої конкуренції між регіональними та глобальними гравцями за вплив, владу та стратегічні ресурси, які дають важелі впливу на інших. Як нафта в Червоному морі та Аденській затоці, так і газ у Східному Середземномор'ї призвели до переформатування наявних геополітичних конструкцій, зникнення старих союзів і появи нових альянсів, суттєвої зміни зовнішньої політики цілої низки держав.

— ЗМІНА СТРУКТУРИ РИНКІВ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

У найближчому майбутньому основними поставальниками газу в Каспійсько-Чорноморському регіоні безумовно залишаться Росія, Азербайджан та Іран. Притому жодному з гравців не вдасться істотно наростити свою частку експорту до інших регіонів. Вагомість Ірану може скорочуватись унаслідок санкцій та спроби зовнішньої ізоляції країни.

Певною мірою усі ці гравці будуть зав'язаними на роль Туреччини як транзитера, що визначатиме дещо інший формат відносин у регіоні. Туреччина робитиме кроки, щоб захистити свої позиції в майбутніх переговорах із цими поставальниками про ціну газу, а також забезпечити себе від можливого шантажу поставками. Серед цих кроків – збільшення можливостей використання інших енергоресурсів, нарощення потужностей терміналів СПГ та підземних сховищ газу, а також збільшення важливості країни як транзитера для цих же поставальників.

Притому Східне Середземномор'я цілком реально може стати окремим регіональним гравцем, ставши газовим хабом. Деякі країни цього регіону будуть здатні не лише забезпечити власні потреби в ресурсі, але й здійснювати в невеликих обсягах постачання ресурсу до інших регіонів, зокрема до ЄС. Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Кіпр, Греція та Італія дійшли згоди щодо співпраці у постачанні газу.

Зміна структури ринків постачання – поява нових та зміцнення позицій одних поставальників і транзитерів газу з одночасним скороченням ролі інших, зважаючи на широку палітру політико-економічних цілей цих гравців, їхніх партнерів та суперників поза межами регіону, можуть цілком змінити політичну ситуацію в регіоні.

— НОВА КАРТА ГАЗОПОСТАЧАЧЬ: ШЛЯХ ДО СТАБІЛЬНОСТІ ЧИ ЕСКАЛАЦІЇ?

Газові альянси у Середземномор'ї стали чинником зближення та примирення деяких країн (наприклад, співпраця Ізраїлю та Єгипту). Проте, ця ж співпраця вже зумовила невдоволення «конкурентів», зокрема Туреччини.

Плани середземноморських країн із виходу на газові ринки не зовсім вкладаються в наміри Туреччини, яка планувала стати одним із провідних транзитерів до Європи газу інших постачальників, зокрема загальних основних – Росії, Азербайджану та Ірану. Плани гравців Середземномор'я можуть поставити під сумнів привабливість та інтерес до другої нитки «Турецького потоку». А це буде ударом по потенціалу Туреччини як великого регіонального транзитера та її політико-економічній значущості в регіоні.

Офіційні заяви Туреччини про намір захищати власні інтереси в районі Північного Кіпру свідчать про можливість виникнення нової хвилі напруження в регіоні. А інциденти з використанням військових кораблів лише підтверджують імовірність і масштаби збройного протистояння.

Фактично Туреччині доведеться маневрувати між іншими сильними гравцями, зокрема взаємними суперниками – США та Росією, з якими країна має багату та водночас суперечливу історію стосунків. Частково на цей комплекс стосунків впливатиме й українське питання, зважаючи на скорочення транзиту внаслідок будівництва «Турецького потоку».

— АМЕРИКАНСЬКО-
ІРАНСЬКЕ
ПРОТИСТОЯННЯ—
ВИРІШАЛЬНИЙ
ФАКТОР, ЯКИЙ
ВПЛИНЕ НА
ЗМІНУ КАРТИ
ГАЗОПОСТАЧАНЬ

Протистояння США та Ірану є одним із головних політичних факторів, від якого залежить подальший перебіг подій у регіоні. Протягом останніх кількох місяців відносини США та Ірану різко загострилися, викликаючи чимало побоювань щодо можливого збройного конфлікту в районі Перської затоки, біля берегів Ємену та на узбережжі Східного Середземномор'я, тобто поблизу основних морських комунікацій, що загрожує стабільності усієї міжнародної торгівлі.

Починаючи з кінця листопада 2018 року адміністрація Дональда Трампа у США послідовно посилює тиск на Іран. Наприкінці березня США скасували всі тимчасові винятки з санкцій, які давали окремим країнам змогу продовжувати купувати іранську нафту в обмежених обсягах. На початку квітня адміністрація Білого дому здійснила безпрецедентний крок, визнавши частину іранської армії терористичною організацією. У відповідь Іран визнав терористами Центральне Командування США (US CENTCOM) та всі підпорядковані йому війська на Близькому Сході. Це стало першим в історії випадком, коли Сполучені Штати визнали терористами частину збройних сил іншої держави.

Американсько-іранське протистояння позначається й на ситуації з енергетичними проектами в регіоні. Іран зберігає доволі потужний вплив і присутність на території Іраку, Сирії та Лівану – ключових країн для будівництва газової інфраструктури, яка з'єднає іранські родовища та Східне Середземномор'я. До того ж, попри санкції США, Туреччина та Катар зберігають тісні стосунки з Іраном, що також вплине на перебіг подій.

У разі спалаху війни між Іраном та його союзниками, з одного боку, і США та їхніми союзниками, з іншого, Східне Середземномор'я і регіон Леванту стануть основними аренами битви, що може вплинути й на майбутні енергетичні проекти в регіоні та позиції ключових держав.

— СХІДНЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я – ЧЕРГОВА АРЕНА РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА КОНФЛІКТІВ. ФОРМУЮТЬСЯ ДВА АЛЬТЕРНАТИВНІ ГАЗОВІ ХАБИ: ТУРЕЦЬКО- БОЛГАРСЬКО-ІРАНСЬКИЙ ЗА ПІДТРИМКИ РФ, КИТАЮ І КАТАРУ ТА ІЗРАЇЛЬСЬКО-ЄГИПЕТСЬКО- КІПРСЬКИЙ ЗА ПІДТРИМКИ ГРЕЦІЇ, США ТА ЄС

Зіткнення двох нових геополітичних альянсів може стати неминучим у разі подальшого зростання напруженості на Близькому Сході. Загострення конкуренції між двома блоками прив'яже майбутню долю Східного Середземномор'я до суб'єктивних політичних факторів.

Зростання геостратегічної цінності регіону для світу призвело до оформлення двох нових багаторівневих і складних політико-економічних союзів, які включились у перегони за те, хто контролюватиме багатства та ресурси, здатні істотно змінити баланс сил, посилити одні держави та поставити в залежність інші. Тож від результатів протистояння ізраїльсько-кіпрсько-египетського альянсу та союзу Туреччини, Ірану та Болгарії залежатиме майбутнє карти газопостачань у регіоні.

— ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ТУРЕЧЧИНІ – ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ, ЯКИЙ ВПЛИВАЄ НА ПЕРЕБІГ ПОДІЙ У РЕГІОНІ З УРАХУВАННЯМ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ КАРТИ ГАЗОПОСТАЧАНЬ. ЗМІНИ ВСЕРЕДИНІ ТУРЕЧЧИНИ ОЗНАЧАТИМУТЬ ЗМІНИ УСІЄЇ ГРИ

Туреччина грає центральну роль у газотранспортних проєктах Східного Середземномор'я і Чорноморського регіону. Чимало дій, до яких вдається турецька влада, просуваючи питання розробки газових родовищ і розбудови інфраструктури через свою територію, продиктовано внутрішньополітичною необхідністю, ідеологією

особисто президента Реджепа Таїпа Ердогана та його партії.

Загравання з ісламізмом і реваншистським націоналізмом турків, притаманне сучасному етапу правління президента Туреччини, перетворило зовнішню політику країни з рефлексивної й однаково вираженої до всіх напрямків на агресивну, наступальну та проактивну, засновану на ідеях неосманського квазімонархічного відродження «Великої Туреччини».

Для президента Ердогана створення газового хабу на території Туреччини – це обов'язкова частина плану, необхідність, яка поверне «велич і гідність» країні, поверне їй повагу до самої себе та з боку інших – те, що вона, на думку прихильників президента, втратила після Першої світової війни.

Відповідно, ісламістський націоналізм з неосманським обличчям, який став основою ідеології партії Ердогана, став драйвером амбітних мегапроєктів турецького уряду з розбудови газової інфраструктури в регіоні, яка поєднає родовища Ірану, Пакистану, Азербайджану та Центральної Азії з Європою через Туреччину.

Від того, наскільки довго зберігатимуться ці ідеї в Анкарі та чи поділятимуть їх інші політичні сили, які можуть прийти після Ердогана, залежить майбутнє карти газопостачань у Чорноморському басейні та Східному Середземномор'ї.

— КАРТА ГАЗОПОСТАЧАНЬ ТА УКРАЇНА: ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ, ВПЛИВ НА НАС, РЕКОМЕНДАЦІЇ, ДО ЧОГО ГОТУВАТИСЯ

Досягнення цілей Туреччини відбувається за рахунок України, і скорочення її транзитного потенціалу – за рахунок будівництва нових газогонів, скорочується транзит газу Україною як для потреб Туреччини, так і ЄС.

На тлі кризи російсько-турецьких відносин 2015 року мали місце переговори між Україною та Туреччиною з приводу кооперації у сфері газових постачань та скорочення залежності від Росії. Зокрема, обговорювалися перспективи постачання газу з Ірану та Азербайджану до України та можливості використання Туреччиною україн-

ських газових сховищ, яких зрештою вона й досі потребує.

Проте сьогодні ситуація змінилася здебільшого не на користь України: запуск «Турецького потоку» не може не вплинути на постачання територію колишнього головного транзитера газу в регіоні.

Річний обсяг імпорту Туреччиною газу, який транзитують територією України, за цим маршрутом – близько 14 млрд куб. м на рік. Цей газ із Росії постачається на територію України, транзитують в Молдову, а далі Трансбалканським газогоном – територією Румунії та Болгарії, звідки потрапляє в Туреччину через пропускний пункт Malkoçlar (добова потужність 51,4 млн куб. м на день).

Цей обсяг імпорту фактично буде замінено за рахунок постачань першою ниткою «Турецького потоку». Туреччина не має планів активного використання цього маршруту, і пропускну

спроможність Malkoçlar буде скорочено в 3,5 разу. Щонайменше саме в такій пропорції скоротиться й транзит до Туреччини через Україну, хоча не можна виключати, що його буде зведено до мінімуму. Нарощення пропускних спроможностей заплановане лише за маршрутами «Турецького потоку» та TANAP.

До 2021 р. цим маршрутом приватні компанії постачатимуть газ російського походження в невеликих обсягах – 4 млрд куб. м на рік. Подальша доля цього маршруту та плани його використання Туреччиною нині незрозумілі. Постачання цим шляхом було критичним для західних регіонів Туреччини, оскільки в разі перебоїв у постачанні його складно було замінити поставками зі сходу країни. Водночас будівництво першої нитки «Турецького потоку» створить новий маршрут газозабезпечення заходу країни.

Транскордонні входи в газотранспортну систему Туреччини та плани щодо зміни їхньої потужності, млн м³/доба

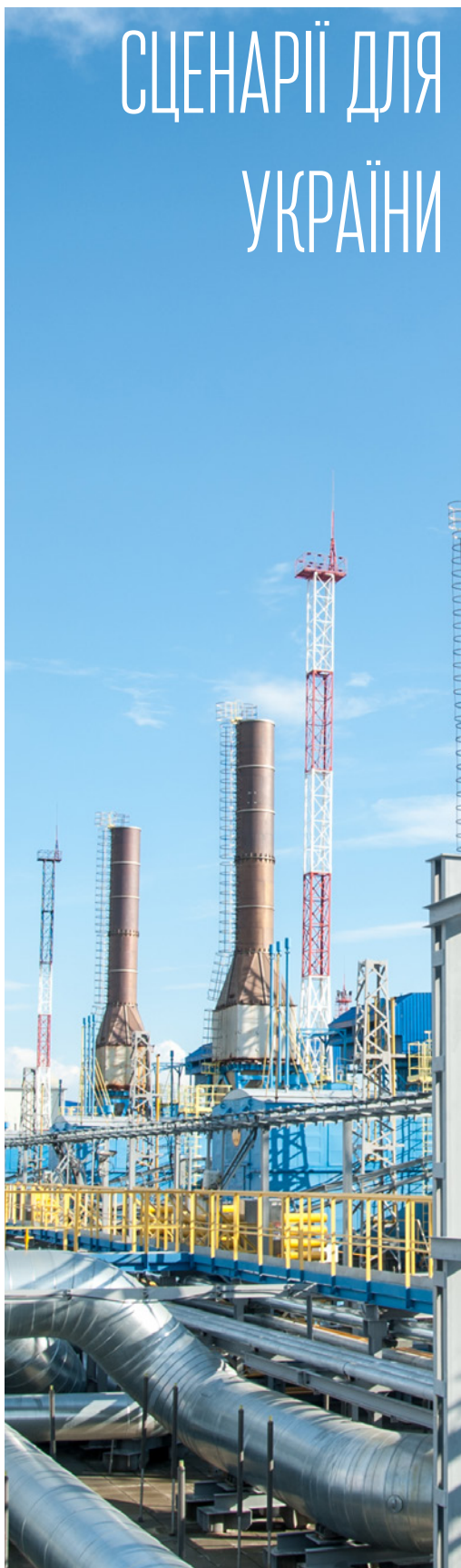
Точки входу	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Malkoçlar-Balkan	51.4	51.4	51.4	14.7	14.7	14.7	14.7
Durusu-Blue Stream	48	48	48	48	48	48	48
Gürbulak-Iran	28.5	28.5	28.5	28.5	28.5	28.5	28.5
Türkgözü-Shah Deniz	19	19	19	19	19	19	19
Eskişehir-TANAP	0	5.7	11.3	14	16.4	16.4	16.4
Trakya-TANAP	0	0	0	0	8.2	8.2	8.2
Kiyıköy-TurkStream	0	0	0	46.9	46.9	46.9	46.9
Разом	146.9	152.6	158.2	171.1	181.7	181.7	181.7

Поява та посилення інших постачальників до ЄС, окрім як РФ (наприклад нарощення поставок Азербайджану чи поставки із Середземномор'я), додатково знижуватиме попит на використання потужностей української ГТС, якщо такі ще зберігатимуться на той момент.

Крім того, нормалізація стосунків між РФ і Туреччиною 2016 року, їхнє подальше посилення на базі спільного протистояння Сполученим Штатам ще більше маргіналізувало український вплив. А близькосхідна політика адміністрації Дональда Трампа в Сирії, Іраку, Єгипті та Палестині ще більше штовхає Туреччину в обійми РФ і Китаю, що діє не на користь українських інтересів.

СЦЕНАРІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна практично не має впливу на розвиток ситуації у Східному Середземномор'ї та Північному Причорномор'ї. Однак розвиток подій у регіоні є одним із чинників, які зменшують важливість країни як регіонального енергетичного гравця. І передусім йдеться про транзитний потенціал.

ТРЕНДОВИЙ СЦЕНАРІЙ

передбачає, що в майбутньому ситуація розвиватиметься без докорінних змін з боку України. Це включає скорочення ролі країни у транзиті енергоносіїв, порівняно високу чи навіть зростаючу залежність від імпорتنих поставок, пасивну участь у енергетичних проєктах із сусідніми країнами. Зрештою Україна ризикує стати об'єктом, а не суб'єктом регіональної енергетичної геополітики.

ПРОАКТИВНИЙ СЦЕНАРІЙ

передбачає здійснення заходів у коротко- і середньотерміновому періоді щодо співпраці з Туреччиною для збереження власних позицій на регіональних енергетичних ринках у довготерміновій перспективі.

Туреччина стає все більше й більше затиснутою між інтересами інших гравців. Ці гравці – частково партнери в одних питаннях, але й суперники турків у багатьох інших. Незважаючи на партнерські стосунки країни з великими геополітичними гравцями, зокрема РФ та США, одночасно існують й значні труднощі. Стосунки Туреччини з РФ можна визначити як «вимушену дружбу».

Нові учасники газових ринків регіону та нові події лише погіршують становище Туреччини, якій треба «пройти через вушко голки», щоб виграти конкуренцію. І для цього потрібні нові ситуативні партнери. Затиснутість між інтересами багатьох країн визначає потребу нових альянсів для балансування відносин зі своїми «недружніми партнерами».

Туреччина, яка будує ситуативні союзи, повинна бути включеною в аналогічну гру України, незважаючи на її співпрацю з відвертими антагоністами нашої країни.

У короткотерміновій перспективі таким варіантом співпраці може бути використання турецькими компаніями інфраструктури підземних газових сховищ України. І таку співпрацю необхідно просувати, незважаючи на невдачі, які вже сталися.

Проблема дефіциту підземних газових сховищ для Туреччини є критичною, а її вирішення потребує великих інвестицій. Наприклад, Проект із нарощення потужностей ПСГ з 4 до 9,7 млрд кубометрів оцінений у 2,735 млрд дол (співфінансується Світовим банком та іншими банками розвитку). Водночас понад 30 млрд куб. м газосховищ України могли б стати в нагоді для планів Туреччини із закріплення на регіональному газовому ринку. Успішність такої співпраці забезпечить використання вітчизняної газотранспортної інфраструктури і дасть можливість виграти час для реалізації середньо- та довготермінових стратегій.

Притому така діяльність повинна відбуватися паралельно з продовженням співпраці з компаніями інших країн на предмет використання ними саме українського маршруту в разі імпорту з РФ. Це своєю чергою вимагатиме формування такої тарифної політики, за якої український маршрут був би привабливішим.

У середньотерміновій перспективі для України пріоритетним є давно вже відоме нарощення видобутку природного газу для скорочення його імпорту й можливого експорту.

Проте, крім природного, пріоритетом має стати виробництво біогазу. Виробництво біогазу в ЄС частково заміщуватиме споживання природного

газу. Так 2016 року кількість біогазових установок в Європі порівняно з 2011 роком зросла в 2,2 разу, а обсяги виробництва біометану – в 16,3 разу .

Розвинені аграрні виробництва, а також звалища побутових відходів здатні забезпечити сировиною біогазові виробництва в Україні, обсягом у десятки млрд куб. м. Цей біогаз може використовуватись для власних потреб, а також експортуватись. Нарощення обсягів власного виробництва газу все-таки не виключає можливої доцільності скорочення спроможностей газотранспортної системи країни.

Налагодження співпраці з Туреччиною в частині сприяння її намірам закріплення на регіональних газових ринках може сприяти більшій прихильності до України і погодження пропуску суден зі скрапленим природним газом через Босфор. Притому не виключено, це вимагатиме сприяння вагомим геополітичних гравців або ж партнерів Туреччини, які перелічені вище. Розміщення СПГ-платформи в Чорному морі згодом може бути елементом нарощення обсягів торгівлі газом Україною. Цей варіант буде особливо цікавим у разі можливого спорудження регазифікаційної установки у Грузії, що досі обговорюється, чи інших країнах акваторії.

Так, окремі кроки зі збереження ролі України на регіональних енергетичних ринках, зокрема поглиблення співпраці з Туреччиною, видаються складними для реалізації. Проте відверте ігнорування спроб налагодження співпраці однозначно означатиме зникнення України зі списку важливих енергетичних гравців.

АВТОРИ

Андріан Прокіп

Експерт з енергетичних питань Українського Інституту
Майбутнього

Ілія Куса

Експерт з міжнародної політики Українського Інституту
Майбутнього

UKRAINIAN
INSTITUTE
FOR THE FUTURE

Український інститут майбутнього
01064, м. Київ, вул. Олеся Гончара 65

 uifuture.org

 fb.com/UkrainianIF

 twitter.com/UkrInFuture